

Historická geografie

48/1
2022



Z OBSAHU: Jaký otec, taký syn, jaká voda, taký mlýn: Typologie vodních mlýnů dle druhu vodního zdroje ■ Historické spoje „Commercial Weg“ a „Steinerer Thor Weg“. Poloha v terénu a návaznosti na komunikační síť v javornického průmyslu ■ Historická topografie a geografie v bibliografických soupisech první poloviny 20. století. Bibliografie české historie jako historický pramen



Historická geografie
48/1 (2022)

HISTORICKÁ GEOGRAFIE / HISTORICAL GEOGRAPHY
48/1 (2022)

VEDOUCÍ REDAKTOR / EDITOR-IN-CHIEF

PhDr. Robert ŠIMŮNEK, Ph.D., DSc. (simunek@hiu.cas.cz)

REDAKČNÍ RADA / ASSOCIATE EDITORS

PhDr. Pavel BOHÁČ, Praha

doc. Ing. Jiří CAJTHAML, Ph.D., ČVUT v Praze, katedra mapování a kartografie

PhDr. et PaedDr. Jiří DVOŘÁK, Ph.D., Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské
univerzity v Českých Budějovicích

Dr. Ryszard GLADKIEWICZ, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław, Polsko

Mgr. Eva CHODĚJOVSKÁ, Ph.D., Moravská zemská knihovna, Brno

prof. RNDr. et Mgr. Peter CHRASTINA, Ph.D., Univerzita Sv. Cyrila a Metoda, Trnava,
Slovensko

doc. RNDr. Pavel CHROMÝ, Ph.D., Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha

prof. PhDr. Eva SEMOTANOVÁ, DrSc., Historický ústav Akademie věd České
republiky, v. v. i., Praha

RNDr. PhDr. Markéta ŠANTRŮČKOVÁ, Ph.D., Výzkumný ústav Silva Taroucy pro
krajinu a okrasné zahradnictví, v.v.i., Průhonice

PhDr. Robert ŠIMŮNEK, Ph.D., DSc., Historický ústav Akademie věd České
republiky, v. v. i., Praha

Mgr. Aleš VYSKOČIL, Ph.D., Historický ústav Akademie věd České republiky,
v. v. i., Brno

prof. PhDr. Josef ŽEMLIČKA, DrSc., Historický ústav Akademie věd České
republiky, v. v. i., Praha

VYDÁVÁ / PUBLISHED BY

Historický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha

The Institute of History, Czech Academy of Sciences, Prague

ADRESA / ADDRESS

Prosecká 76

190 00 Praha 9 – Nový Prosek

TEL.:

(+420) 225 443 260

ZKRATKA ČASOPISU / JOURNAL SHORTCUT

HG

Historická geografie vychází dvakrát ročně / Historical Geography is published twice
a year

ISSN 0323–0988

HISTORICKÁ GEOGRAFIE

HISTORICAL GEOGRAPHY

48/1

**Historický ústav
Praha 2022**

ISSN 0323–0988

© Dušan Cendelín, Věra Hanelová, Jitka Močíčková, Eva Semotanová, Jaroslava Škudrnová, Michal Vokurka, 2022

STUDIE

Jaroslava Škudrnová*

**JAKÝ OTEC, TAKÝ SYN, JAKÁ VODA, TAKÝ MLÝN:
TYPOLOGIE VODNÍCH MLÝNŮ DLE DRUHU
VODNÍHO ZDROJE**

LIKE FATHER, LIKE SON, LIKE WATER, LIKE MILL,
OR A TYPOLOGY OF WATER MILLS ACCORDING TO THE TYPE
OF WATER SOURCE

Keywords

water mill
water wheel
grinding capacity
water sources
The Rožmberks
Early Modern Era

Abstract

Mills were propelled by various types of power, however, the most widespread and most famous was water in our climatic conditions. An old Czech mill, as a perfect technical pre-industrial device was able to utilize the power of small water courses as well as large rivers and could even be operated seasonally with water which literally came down from the sky. The paper analyses relations between types of water courses, types of water wheels and their grinding capacity on the territory of four Rožmberk dominions during the early modern era.

* PhDr. Jaroslava Škudrnová, Univerzita Pardubice, Ústav historických věd, Studentská 84, 532 10 Pardubice. E-mail: neefeertiti@gmail.com. – Text vznikl v rámci řešení projektu SGS 2021 017 *Podpora vědeckých a prezentačních aktivit studentů doktorského programu historie a magisterského programu kulturní dějiny na Univerzitě Pardubice*.

Vodní mlýny v Čechách

Vodní toky, jezera, rybníky a další vodní cesty a plochy tvoří nedílnou součást naší krajiny již od nepaměti. Řada z nich vznikla aktivním přičiněním člověka, který se v době, kterou označujeme jako neolitická revoluce, proměnil z migrujícího lovice v usedlého zemědělce, jenž se právě v důsledku této změny musel naučit nejen obdělávat půdu, ale též hospodařit s vodními zdroji. A tak již v dobách raných přemyslovských Čech naši krajinu protínaly četné vodní kanály, v jejichž blízkosti se rozkládala města, vesnice i malé osady. Voda ovšem pro člověka znamenala život i zprostředkovane, a to tak, že poháněla četné vodní provozy pracující na jejich březích.¹

Zřejmě nejrozšířenějším a neznámějším „spotřebitelem“ vodní energie byl již ve středověku vodní mlýn. Místo, kde se zemědělské produkty za pomoci komplexní mlýnské technologie transformovaly v komodity nezbytné pro obživu člověka. Nekonvenční a fyzicky náročné semílání obilí na primitivních zrotěrkách doslova volalo po inovaci, jež by člověku usnadnila každodenní starost o přežití. Ačkoli se první vodní kolo objevilo již někdy ve 3. tisíciletí př. n. l., k aktivnímu využívání vodních zdrojů k mletí obilovin vedla ještě dlouhá cesta.²

V písemných pramenech se objevují první hodnověrné zmínky o vodních mlýnech na našem území až ve 12. století.³ Ačkoli jsou i tyto zprávy strohé a o podobě a fungování mlýna neříkají v podstatě nic, dá se předpokládat, že i tak jsou velmi pozdní a že první mlýny u nás stály na řekách a menších vodních tocích již v době budování raného přemyslovského státu.⁴ Tento předpoklad samozřejmě vychází z logické úvahy týkající se esenciální funkce mlýnů pro obživu obyvatel. Vodní mlýn byl totiž

¹ Více k využití vody v krajině Václav CÍLEK, *Zadržování vody v krajině od pravěku do dneška*, Praha 2021; *Vodní dílo v krajině*, red. Lukáš Beran – Vladislava Valchářová, Praha 2006; Radek ŠIROKÝ, *Pitná, užitková a odpadní voda v českých městech ve středověku a raném novověku*, *Památky archeologické* 91, 2000, s. 345–410.

² K dějinám mlynářství např. Zdeněk KUTTELVAŠER, *Vývoj mlynářství*, Praha 1971, s. 4–10.

³ Zatímco k počátkům vodních mlýnů v Evropě existuje poměrně bohatá literatura, např. Jacques LE GOFF, *Kultura středověké Evropy*, Praha 1991, s. 215, 221–223, Adam LUCAS, *Wind, water, work*, Leiden – Boston 2006 nebo John LANGDON, *Mills in the medieval economy*, Oxford 2004, prvním mlýnům v českých zemích se věnuje jen několik převážně archeologických studií. Např. Jan KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2012, s. 267–306; Martina MAŘÍKOVÁ, *Středověké mlýny v českých zemích*, *Mediaevalia Historica Bohemica* 10, 2005, s. 89–148 anebo Oldřich KOTYZA, *K počátkům vodních mlýnů v českých zemích aneb o existenci vltavských jezů a hydraulických mlýnů v Praze 10. století*, in: *Středověká Evropa v pohybu*, red. Ivana Boháčková – Petr Sommer, Praha 2014, s. 461–499.

⁴ O úskalích studia pronikání vodních mlýnů s vertikálním vodním kolem na naše území hovoří O. KOTYZA, *K počátkům vodních mlýnů (jako pozn. 3)*. Autor poukazuje na odlišný (pозvolnější) proces přechodu od ručních rotačních mlýnků k vodním mlýnům u nás a v západní a jižní

převratným vynálezem, s jehož pomocí dokázal člověk snadno, rychle a relativně kvalitně vyrábět velké množství mouky a dalších obilných produktů. Jak ale první mlýny na našem území vypadaly, jak složitá byla použitá mlecí technologie, na jakých vodách stály a jak dokázaly vodní sílu využít? Na tyto otázky lze vzhledem ke stavu dostupných pramenů jen velmi těžko odpovědět, zvláště pak pro dobu před polovinou 16. století, kdy se k nim ve větší míře začíná obracet pozornost vrchností.

První vodní mlýny na našem území byly povětšinou bezejmenné provozy, o jejichž technickém vybavení a počtu kol se dozvídáme jen velmi zřídka, a to zprostředkovaně z torzovitě dochovaného účetního materiálu. Konkrétní podobu získává starý český mlýn přibližně ve druhé polovině 16. století, kdy se díky aktivnímu zájmu šlechty o efektivní hospodaření na svých statcích stává nezbytným dodavatelem obilnin pro pivovarnictví i směnný obilní obchod.⁵ A právě z této doby, konkrétně z konce 16. století, se dochoval unikátní pramen tzv. *Popis mlýnů 1590* vznikající v souvislosti s přípravou rozsáhlé reorganizace semílání obilí na rozlehlém rožmberském dominiu, na jehož základě se pokusíme postupně odpovědět na výše zmíněné otázky.⁶

Vodní kolo a mlýnské ústrojí.⁷ Srdcem každého mlýna bylo vodní kolo, zařízení, s jehož pomocí dokázal člověk do jisté míry „zkrotit“ vodní sílu a využít ji k pohonu mlecích kamenů. Jeho výroba byla fyzicky i technicky náročná a finančně velmi nákladná. Sekerník je připravoval tak, aby dokázalo co nejlépe využít energii konkrétního vodního zdroje. Každé vodní kolo tak bylo originálním technickým prvkem, jehož typologie se odvíjela buď od konstrukčního řešení či místa, kde na něj voda působila. Mlýnář tak mohl efektivně využívat kinetickou i potenciální energii vody, případně kombinaci obou druhů energie. Dle místa působení vodní síly pak rozlišujeme kola na spodní, vrchní a střední vodu. Ačkoliv některé zdroje uvádí různou efektivitu jednotlivých typů, ve vrcholném středověku a raném novověku už můžeme předpokládat, že pokročilá technická řešení mlecího ústrojí tyto rozdíly nivelizovalo. Zatímco na druh vodního kola dle této typologie můžeme soudit s ohledem na polohu mlýna na

Evropě a zpochybňuje hodnověrnost první zmínky o vodních mlýnech na našem území, která je datována k roku 993.

⁵ Směnným obilním obchodem je myšlena pravidelná směna vejmelného obilí za pivovarnickou pšenici.

⁶ Státní oblastní archiv v Třeboni (dále jen SOA Třeboň), fond Cizí statky (dále jen CS), Popis mlýnů 1590, signatura (dále jen sig.) CS II 357 6g. – Zmíněná reforma (reorganizace) vešla ve známost jako tzv. rajonizace. K popisu pramene a samotnému pojmu rajonizace více Jaroslava ŠKUDRNOVÁ, *Hospodářská reforma rožmberského velkostatku ve 2. polovině 16. století na příkladu třeboňských vodních mlýnů*, Jihočeský sborník historický 85, 2016, s. 81–127.

⁷ Následující popis technického řešení mlýnského ústrojí vychází z Luděk ŠTĚPÁN – Magda KŘIVANOVÁ, *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách*, Praha 2000; Z. KUTTELVAŠER, *Vývoj mlynářství (jako pozn. 2)*; Jaroslav KARAS, *Historický vývoj mlynářství*, Praha 1919. Ačkoliv publikace popisují mlýn 19. a 20. století, dá se předpokládat, že základní principy fungování vodních mlýnů přetrvaly bez větších změn.

vodním toku, stanovit konstrukční řešení vodního kola je bez hmotných pramenů velmi obtížné.⁸

Typ vodního zdroje a konstrukce vodního kola. Pro dosažení vyšší efektivity vodní síly se již ve středověku začaly zhotovovat dva typy vodních kol, hřebenáče a korečníky. Hřebenáč už na první pohled vypadal jako konstrukčně jednodušší, lehčí vodní kolo s mnoha lopatkami, které byly primárně uzpůsobeny k převodu kinetické vodní síly. Korečník naopak sestával z mnoha kapes, neboli korečků, do nichž voda dopadala svrchu. Předpokládá se, že vhodnou konstrukci vodního kola určoval typ vodního zdroje.

Nejstarší vodní mlýny nejspíše stály na potocích a řekách. Velká kinetická energie říčního proudu byla jako stvořená pro kola na spodní vodu s hřebenáčovou konstrukcí. Říční koryta ovšem nebyla neomezeným zdrojem a s rostoucími nároky na mlecí kapacitu docházelo velmi záhy k přetěžování vodních toků a častým konfliktům o vodu.⁹ Řeku totiž vytěžovaly i tzv. lodní mlýny, působící nemalé škody na říčním korytě a komplikující jeho regulaci.¹⁰ Nejen tyto skutečnosti, ale i nákladná a náročná stavba a udržování jezů nakonec nejspíš přiměly vrchnost k budování mnohdy několikakilometrových **mlýnských náhonů**, které byly vystavěny právě tak, aby byly ideálním, dobře regulovatelným mlýnským pohonem.

Dostupnějším a z hlediska vodní síly lépe ovladatelným zdrojem vodní energie byl potok, na jehož březích se obvykle nacházely drobné a středně velké poddanské mlýny. Pokles hladiny byl však často znatelnější, a tak se mlynáři na potočních mlýnech často potýkali se suchem a naopak i povodněmi.

Nejkvalitnějším zdrojem vody byl **strategicky položený umělý vodní rezervoár**. Mlynář využívající rybníční vodu mohl polohu mlýna i spád a délku vantroků sta-

⁸ Mlýny s koly na svrchní vodu lze očekávat na horních tocích řek a pod hrázemi rybníků, zatímco kola na spodní vodu (hřebenáče) využívající výhradně kinetickou energii vody se nacházela na dolních tocích řek.

⁹ Na tomto místě je potřeba podotknout, že vodní zdroje byly značně omezené, nedostatečná kapacita mlecích provozů vedla často k přetěžování vodních zdrojů a častým konfliktům mezi mlynáři, mlecí i vrchností. I z toho důvodu bylo potřeba uzpůsobit vodní kolo téměř jakémukoli zdroji a získanou energii s co nejmenšími ztrátami dovést až k mlecím kamenům. O sporech o vodu a vodním právu např. Jaromír ČELAKOVSKÝ, Právo obce Pražské k řece Vltavě, Praha 1882. Důležitým pramenem ke sporům o vodu jsou bezpochyby pamětní knihy zemských přísežných mlynářů, přičemž samotná potřeba zřízení a rozvoje tohoto úřadu poukazuje na časté a komplikované spory o vodní zdroje provázející mlynářství již od středověku. Více o této instituci Jarmila JÍLKOVÁ, Pražští zemští přísežní mlynáři a jejich pamětní kniha z let 1593–1628, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 1988, nebo Martina MARÍKOVÁ, Die umstrittene Kompetenz der geschworenen Müller in Prag, in: Wasserinfrastrukturen und Macht von der Antike bis zur Gegenwart, hg. Birte Förster, München 2014, s. 165–185.

¹⁰ Podle L. ŠTĚPÁN – M. KŘIVANOVÁ, Dílo a život (jako pozn. 7), s. 21 patřily lodní mlýny původně především pekařům a skuteční mlynáři jimi opovrhovali. Mimo jiné také proto, že údajně měnily proud řeky čímž docházelo k zanášení koryta.

novit tak, aby síly bylo právě akorát tolik, kolik k roztáčení kola potřeboval. Zároveň ale byl rybník nákladným vodním dílem, na jehož užití nejčastěji držela vrchnost mopol.

Právě nedostupnost kvalitních vodních zdrojů v určitých lokalitách měla za následek, že řada mlýnů mlela jen za příznivé hydrologické situace. Mlýny na nestálou vodu, neboli mlýny nebeské, byly sezónním zpracovatelem obilí. Často se s nimi setkáváme na svobodnických dvorech nebo v oblastech s nedostatkem tzv. „dobré vody“.

Ačkoli se v řadě prací věnujících se vodní mlýnům setkáváme s určitým předpokladem užití daných typů kol u mlýnů na určitém typu vodoteče, konkrétní ověření v pramenech, zvláště pak pro mlýny před rokem 1800 zcela chybí.¹¹ Pokusme se tedy nyní popsat, jaké mlýny semílaly obilí na rožmberských panstvích na konci 16. století.

Rožmberské mlýny ve druhé polovině 16. století

V souvislosti s rozsáhlou reformou šlechtického velkostatku přistoupili Rožmberkové na konci 16. století k ambicióznímu plánu zefektivnění semílání obilí ve všech mlýnech nacházejících se na jejich rodové doměně. Cílem úředníků, majících tuto komplexní analýzu na starosti, bylo vytvoření soupisu všech mlýnských provozů na 11 jihočeských panstvích. Součástí průzkumu bylo poznamenání nejen umístění mlýna, majetkových poměrů, mlecí kapacity, ekonomické výnosnosti, ale i technického vybavení.¹² A právě díky důslednosti osob soupisem mlýnů pověřených se nám dochovalo ojedinělé svědectví o stavu raně novověkého mlynářství.¹³

¹¹ Mlýny říční, neboli nábežní, měly obvykle kola na spodní vodu, mlýny na náhodu podle přívodu vody na kolo disponovaly kolem na svrchní, střední i spodní vodu, zatímco potoční a rybníční mlýny byly opatřeny kolem na svrchní vodu. L. ŠTĚPÁN – M. KŘIVANOVÁ, *Dílo a život* (jako pozn. 7), s. 31. Toto rozdělení je samozřejmě pouze přibližné a opírá se o prameny 19. a 20. století.

¹² Autoři *Popisu mlýnů* podrobně uvádí výměr zemědělské půdy i s jejím oceněním a celkovou cenou nemovitosti, jež měl poddanský mlynář v držení. – Důležitým ukazatelem pro analýzu stavu mlynářství na rožmberských panstvích bylo množství obilí, které konkrétní mlýn ročně semlel. Tuto hodnotu autoři dopočítávali z průměrného množství obilí, která jeden poddaný do mlýna dovezl. – Vrchnost pochopitelně chtěla poznamenat, jaký užitek z provozu konkrétního mlýna měla. Autory *Popisu* tak zajímal počet strychů obilí, počet kop loučného, případně dalšího přírodního dávky, které byly mlynářům vyměřeny (např. slepice, vejce, vepř. apod.). – Informace o technickém stavu mlýna jsou bohužel v tomto ohledu stále poměrně strohé, což je dáno opět jejich významem pro ekonomickou rozvahu. V *Popisu* najdeme zmínku pouze o počtu kol, u vybraných panství také o jejich konstrukčním řešení, a dalších přídavných provezech.

¹³ Více o prameni a rajonizaci vodních mlýnů Jaroslava ŠKUDRNOVÁ, *Rajonizace rožmberských vodních mlýnů na panství Třeboň po roce 1590: mýtus nebo skutečnost?*, rigorózní práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2015, s. 24–55.

Na rožmberských panstvích se v 16. století nacházelo přibližně 300 mlýnů. Většinou se jednalo o menší poddanské mlýny. Panských mlýnů bylo na každém panství poskrovnu, avšak byly to často obří provozy o více jak deseti vodních kolech s řadou dalších vodou poháněných provozů, velkým hospodářstvím a nezanedbatelnou mlecí kapacitou.¹⁴

Graf č. 1. Podíl využívání vodních zdrojů vodními mlýny na rožmberských panstvích kolem roku 1590. – Podklad: SOA Třeboň, fond CS, Popis mlýnů 1590, sig. CS II 357 6g.

Tab. 1 shrnuje celkový stav mlýnů k roku 1590. Kromě rozdílného počtu mlýnů na různých typech vodotečí z tabulky také vyplývá, jaké bylo zatížení jednoho vodního kola (poměr počtu kol a osedlých) a přibližně též jejich technický stav (průměrná cena mlýna). Za pozornost stojí i nízký počet mlýnů na nestálé vodě a mlýnském náho-

¹⁴ Panskými mlýny autoři soupisu označují takové mlýny, které provozovala vrchnost, a mlynář byl pouze najímaným zaměstnancem za pevně určenou mzdu (obvykle se jednalo o kombinaci naturální a peněžité odměny). V ekonomické rozvaze se objevují pro konkrétní období i přehledy finančních odměn za konkrétní opravy mlýnského zařízení, které mlynář ve mlýně prováděl. Poddanští mlynáři byli naopak pachtýři, na svých mlýnech hospodařili bez zásahu vrchnosti. Za právo mletí pak odváděli pevně stanovené naturální platy (loučné z obhospodařované půdy a vejmelné z počtu kol). Měl-li mlynář v nájmu i část řeky s právem rybolovu, byl mu vyměřen ještě plat z řeky v hodnotě několika grošů (SOA Třeboň, fond CS, Popis mlýnů 1590, sig. CS II 357 6g).

Tab. 1. Přehled mlýnů na všech rožmberských državách k roku 1590. – Podklad: SOA Třeboň, fond CS, Popis mlýnů 1590, sig. CS II 357 6g.

Panství	Řeka	Rybník	Potok	Náhon	Nestálá voda	Cena mlýnů (kgm)	Stoupy	Pily	Volejnice	Hamry	Valchy	Počet osedlých	Počet kol
Třeboň	poddanské	17	0	0	2	8603	12	11	0	0	0	330	45
	panské	0	2	1	2	3430	16	2	0	0	0	1055	37
Český Krumlov	poddanské	13	0	72	0	19968	23	36	4	4	2	978	135
	panské	3	1	0	0	3850	19	4	1	0	0	1059	22
Nové Hradky	poddanské	0	0	68	0	15831	14	27	0	1	2	0	139
	panské	1	0	4	0	2499	13	4	0	0	1	1864	17
Drahlavice	poddanské	0	0	19	0	6450	0	6	0	0	0	460	32
	panské	0	0	1	0	940	2	0	0	0	0	190	3
Borovany	poddanské	0	0	5	0	1115	1	2	0	0	0	78	11
	panské	0	0	1	0	130	3	0	0	0	0	76	4
Stráž	poddanské	7	0	0	0	2608	6	3	0	0	0	0	14
	panské	1	0	0	0	546	4	1	0	0	0	233	4
Helfenburk	poddanské	8	1	7	0	6182	0	4	0	0	0	367	31
	panské	1	0	0	0	200	2	0	0	0	0	122	3
Libějovice	poddanské	2	0	0	0	780	0	1	0	0	0	45	5
	panské	0	0	1	0	300	4	0	0	0	0	127	4
Netolice	poddanské	0	0	10	0	2403	0	0	0	0	0	153	12
	panské	0	2	1	0	700	10	0	0	0	0	497	13
Rožmberk	poddanské	4	0	25	0	7297	2	11	0	0	0	0	49
	panské	3	0	0	0	1250	9	2	0	0	0	919	10
Miličín	poddanské	0	0	9	0	797	23	1	0	0	0	0	14
	panské	0	1	0	0	427	2	1	0	0	0	254	4
Úřední panství*	poddanské	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	panské	1	0	0	0	0	4	0	0	0	0	245	4

* Soubor statků náležejících k úřadu nejvyššího pražského purkrabího. V letech 1570–1592 tuto funkci zastával Vilém z Rožmberka.

nu. Tyto hodnoty jsou samozřejmě velmi nepřesné. V případě kratších náhonů zapisovatelé mlýn často přiřadili k nejbližší řece, stávalo se také, že umělý náhon nazývali potokem, zvláště pokud měl svůj původ již ve středověku. Mlýny na nestálé vodě byly zase natolik ekonomicky zanedbatelné, že úředníkům mnohdy nestály za pozornost.¹⁵

Z grafu č. 1 vyplývá poměrně jednoznačná preference ve volbě vodních zdrojů pro provoz mlýnských zařízení. Převaha potoční vody naznačuje nejen její plošnou dostupnost na rožmberském dominiu, ale též, vzhledem k převaze poddanských mlýnů, její přístupnost pro poddané mlynáře z hlediska vodního práva a nájmu vodního zdroje. Abychom ovšem mohli situaci lépe analyzovat, zaměříme se na čtyři rožmberská panství vyznačující se pestrou skladbou umělých i přírodních vodních zdrojů i odlišnými přírodními podmínkami. Důvodem takto omezeného výběru je i pragmatický aspekt vyplývající ze samotného pramene, neboť pouze tato čtyři panství rožmberští úředníci opatřili informací o typu vodního kola. Nezajímaly je však, na rozdíl od celkového přehledu rozebíraného výše, panské mlýny, a proto jsme nuceni se soustředit pouze na provozy poddanské.

Panství Třeboň.¹⁶ Úrodná třeboňská pánev bohatá na vodní zdroje už od středověku nabízela ideální podmínky ke stavbě velkých vodních provozů. Popis mlýnů uvádí, že roku 1590 mlelo na třeboňském panství obilí pouhých 19 poddanských mlýnů. Nejednalo se však o malé mlýny na nestálé vodě, které by sotva posloužily svému majiteli, ale o středně velká prosperující mlýnská zařízení využívající vodu z řek Malše a Lužnice. Výjimkou byly pouze dva nebeské mlýny u Hrdlořez, které údajně sloužily pouze pro potřebu svých majitelů. Ostatní mlýny obsluhovaly mlecce z okolních vsí s průměrnou obslužností mezi 40 až 70 zákazníky. Vodní zdroje byly dostatečně vydatné na pohon nejen obilných kol, ale dodávaly energii i na provoz vodních pil a obilných stoup.

Ideální hydrologické podmínky umožnily stavbu též pěti, vskutku impozantních, panských mlýnů. U největšího z nich, mlýna Opatovického, se otáčelo 15 mouchých kol, 2 kola stupní a 2 kola k pohonu vodní pily.

Z tab. 3 vyplývá jasná korelace mezi vodním zdrojem a typem vodního kola. Vydatný a stálý říční zdroj byl ideálním pohonem pro kola typu hřebenáč, díky nimž mlynáři plně využívali kinetickou sílu říčního proudu k roztáčení mlecích kamenů. Naopak hrdlořezské mlýny na drobných, nestálých vodotečích potřebovaly korečnicko-

¹⁵ Na tomto místě je potřeba upozornit na jistou míru možné manipulace s celkovou cenou mlýna a jeho mlecí kapacitou. Vzhledem k tomu, že u poddanských mlýnů se platy za mlýn často předepisovaly právě na základě hodnoty mlýna, počtu kol a mleců, musíme počítat s tím, že některé údaje mohly být nepřesné, zvláště pokud je úředníci neověřovali přímo in situ. Nejruznější korekce můžeme sledovat přímo v podkladech pro čistopis *Popisu mlýnů*, které se dochovaly ve fondu Cizí statky (SOA Třeboň, fond CS, Popis mlýnů 1590, sig. CS II 357 6g).

¹⁶ Blíže o mlýnech na panství Třeboň J. ŠKUDRNOVÁ, Rajonizace rožmberských vodních mlýnů (jako pozn. 13), s. 11–13 a 29–30.

Tab. 2. Srovnání čtyř vybraných panství z hlediska velikosti a přírodních podmínek. – Podklad: SOA Třeboň, fond CS, Popis mlýnů 1590, sig. CS II 357 6g.

Panství	Velikost (počet vesnic)	Poloha (v rámci jihočeského dominia)	Převažující vodní zdroj	Počet mlýnů (poddanské/panské)	Počet doplňkových provozů	Počet mlečů	Celková cena (kgm)*	Převažující typ vodního kola
Třeboň	79	SV	řeka	19.V	41	1385	12033	hřebenač
Rožmberk	92	J	potok	29.III	24	919	8547	korečník
Borovany	17	Z	potok	5.I	6	154	1245	hřebenač
Stráž	7	V	řeka	7.I	14	233	3154	hřebenač

* kopy grošů mišeňských

Obr. č. 1. Pohled na Hrdlořezy na mapě II. vojenského mapování. Ze situace v 19. století je zřejmé, že oblast se vyznačovala podmáčenou půdou a nedostatkem stabilních vodních zdrojů. – Zdroj:

© 1st (2nd) Military Survey, Section No. O_17_IV, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna; © Laboratoř geoinformatiky Univerzita J. E. Purkyně: <http://www.geolab.cz/vnitri.htm>;
© Ministerstvo životního prostředí ČR: <https://www.mzp.cz/>.

vou konstrukci vhodnou k transformaci potenciální energie na rotační pohyb hřídele vodního kola.

Odlišná situace ovšem panovala u mlýnů panských. Velkokapacitní vrchnostenské provozy měly privilegium na využití potenciální energie dostatečně vydatného umělého zdroje, neboť se nacházely pod hrází rybníka nebo na mlýnském náhonu.¹⁷

Panství Rožmberk. Mlynářství na jedné z nejstarších rožmberských jihočeských rodových domén prezentoval poměrně vysoký počet menších poddanských mlýnů. V držení vrchnosti pak byly tři středně velké mlýny v Rožmberku a ve Dvořišti.¹⁸

Mlýny na příhraničním panství byly zcela odlišné od těch, jež semílaly mouku na rovinatém Třeboňsku. Hornatá krajina sice nabízela vodu z horských bystřín, avšak dovolovala pouze výstavbu drobných mlýnů, jejichž majitelé museli vodu často složitě regulovat, o čemž svědčí i převládající korečníky, na které byla přiváděna voda pomocí vantroků s proměnlivým spádem a délkou k dosažení co nejpříznivějšího výko-

¹⁷ SOA Třeboň, fond CS, Popis mlýnů 1590. Panství Třeboň, sig. CS II 357 6g.

¹⁸ Oba panské mlýny v Rožmberku byly vystavěny v těsné blízkosti po obou stranách jezu v roce 1559, jak o této události píše Václav Březan. Stavitelem byl jakýsi Jiřík od Tábora (Václav BŘEZAN, *Životy posledních Rožmberků I*, vyd. Jaroslav Pánek, Praha 1985, s. 167).

Tab. 3. Poddanské mlýny na panství Třeboň. Závislost typu vodního kola na vodním zdroji a ceně mlýna. – Podklad: SOA Třeboň, fond CS, Popis mlýnů 1590, sig. CS II 357 6g.

Mlýn	Vodní zdroj	Typ kola	Počet kol	Cena (kgm)
Štěpán Filiš	Lužnice	hřebenač	2	200
Jíra Šmach	Lužnice	hřebenač	2	120
Jan Hamerník	Lužnice	?	2	300
Jan Vokenička	Lužnice	hřebenač	3	100
Jan Hlinák	Lužnice	hřebenač	3	507
Michal Nemastil	Lužnice	hřebenač	2	500
Martin Smočpytel	Lužnice	?	2	300
Bartoš Lužnickej	Lužnice	hřebenač	4	1250
Vondra Mrzena	Lužnice	hřebenač	3	410
Jan Jelínek	Lužnice	hřebenač	2	516
Jan Janda	Lužnice	hřebenač	2	700
Pavel Hrzek	Lužnice	hřebenač	4	750
Adam Petrlík	Lužnice	hřebenač	3	650
Jiřík Hron	Lužnice	hřebenač	2	400
Jakub Kubíček	Lužnice	?	3	1050
Valenta	Malše	?	4	400
Petr	Malše	?	2	450
Jiřík Drvok	nestálá voda	korečník	1	?
Martin Bříkovic	nestálá voda	korečník	1	?

nu. Avšak ať už menší mlecí kapacita či špatná dostupnost vzdálenějších mlýnů nejspíše byly příčinou překvapivě husté mlýnské sítě.¹⁹

Panství Borovany. Malé rožmberské panství Borovany se nacházelo jihovýchodně od města České Budějovice v relativně rovinné krajině zásobované vodou z říčky Stropnice. Obilní produkce se na Borovansku mlela jen v pěti poddanských mlýnech a jednom mlýně panském. Výhodná poloha nejspíš umožňovala osedlým vy-

¹⁹ Více o mlýnech na panství Rožmberk J. ŠKUDRNOVÁ, Rajonizace rožmberských vodních mlýnů (jako pozn. 13), s. 39.

Obr. č. 2. Pohled na Rožmberk na mapě II. vojenského mapování. Převážně hornatá krajina s řadou drobných vodních zdrojů přiměla mlynáře ke stavbě mlýnů v blízkosti sídel, a tím také zkracovala mlecům jejich pravidelné cesty s obilím. – Zdroj: © 1st (2nd) Military Survey, Section No. O_18_I a O_18_II, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna; © Laboratoř geoinformatiky Univerzita J. E. Purkyně: <http://www.geolab.cz/vnitri.htm>; © Ministerstvo životního prostředí ČR: <https://www.mzp.cz/>.

Jaký otec, taký syn, jaká voda, taký mlýn: Typologie vodních mlýnů dle druhu vodního zdroje

Tab. 4. Poddanské mlýny na panství Rožmberk. Závislost typu vodního kola na vodním zdroji a ceně mlýna. – Podklad: SOA Třeboň, fond CS, Popis mlýnů 1590, sig. CS II 357 6g.

Mlýn	Vodní zdroj	Typ kola	Počet kol	Cena (kgm)
Mertl Polmilnár	potok	korečník	1	105
Jiřík Moltmilnár	potok	korečník	2	400
Marek	potok	korečník	2	250
Vondra	potok	korečník	1	300
Jan Suchomilner	potok	korečník	2	190
Mertl	potok	korečník	2	160
Zimandl	potok	korečník	1	250
Fojtl Pilsa	potok	korečník	1	140
Štefan	Volšina	hřebenač	2	400
Bastl Čindrle	potok	korečník	2	130
Lorenz	potok	hřebenač	2	485
Bartoš	Volšina	hřebenač	2	260
Vondra	Volšina	korečník	2	327
Kryštof	potok	korečník	2	400
Melichar	potok	korečník	2	400
Erazim	potok	korečník	1	350
Kliment	potok	korečník	2	120
Belfl	potok	korečník	2	250
Hanzl Pronár	potok	korečník	1	300
Partl	potok	korečník	2	100
Pankrác	potok	korečník	2	200
Zimandl	potok	korečník	1	100
Adam	potok	korečník	1	200
Moczl	potok	korečník	1	150
Jiřík	potok	hřebenač	1	150
Michal	potok	korečník	2	100
Kašpar	potok	hřebenač	2	230
Michal Hamršmíd	potok	korečník	1	250
Vilím Škol	Vltava	hřebenač	4	600

Obr. č. 3. Pohled na Borovany na mapě II., vojenského mapování. Rovinátá krajina poskytovala mlynářům potoční vodu pohánějící jedno až tři vodní kola. Mezi jednoznačně převažujícími hřebenači se objevuje jen jediný korečník. Z celkové ceny tohoto mlýna ovšem vyplývá, že muselo jít o dobře fungující mlýn s nadprůměrnou mléccí kapacitou. – Zdroj: © 1st (2nd) Military Survey, Section No. O_17_III, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna; © Laborator geoinformatiky Univerzita J. E. Purkyně: <http://www.geolab.cz/vnitri.htm>, © Ministerstvo životního prostředí ČR: <https://www.mzp.cz/>.

Jaký otec, taký syn, jaká voda, taký mlýn: Typologie vodních mlýnů dle druhu vodního zdroje

bírat nejen z místních mlýnů, ale též dovážet obilí do mlýnů na Třeboňsku a Českobudějovicku.²⁰

Tab. 5. Poddanské mlýny na panství Borovany. Závislost typu vodního kola na vodním zdroji a ceně mlýna. – Podklad: SOA Třeboň, fond CS, Popis mlýnů 1590, sig. CS II 357 6g.

Mlýn	Vodní zdroj	Typ kola	Počet kol	Cena (kgm)
Štefl	potok	hřebenáč	1	210
Czaus	potok	hřebenáč	2	120
Rynš	potok	hřebenáč	3	120
Beran	potok	hřebenáč	3	250
Štrubl	potok	korečník	2	415

Panství Stráž. Poslední z vybraných rožmberských panství na východní hranici jihočeské domény protínala řeka Nežárka, na jejíž březích stálo sedm poddanských mlýnů. Všichni mlynáři si vystačili se dvěma vodními koly, do jejichž hřebenáčů se opírala výhradně říční voda. Jak bylo zvykem i u mlynářů třeboňských, mlynáři v okolí Stráže nad Nežárkou odváděli pravidelný plat z řeky. Za provoz mlýna navíc kromě obligátních dvou strychů z vodního kola platili vrchnosti také po jednom vepři.

Jediný panský mlýn se nacházel přímo ve Stráži nad Nežárkou, přináležela k němu čtyři moučná kola, čtyři kola stupní a jedno kolo pohánělo pilu.

Závěr

Ačkoli nemůžeme zobecnit situaci jihočeských vodních mlýnů na území celých Čech v raném novověku, přesto na nemalém vzorku a rozmanitých přírodních podmínkách můžeme sledovat několik zajímavých zákonitostí.

V prvé řadě se nepotvrdila přímá souvislost mezi typem vodního zdroje a zvoleným druhem konstrukčního řešení vodního kola. Výjimkou ve sledovaném vzorku jsou pouze třeboňské mlýny, u nichž je ovšem výsledek ovlivněn především relativně jednotným krajinným reliéfem i dostupnými vodními zdroji.

²⁰ Ačkoli se to může zdát nepravděpodobné, bylo na jihu Čech běžnou praxí, že poddani jezdili s obilím často i více jak 10 km daleko. Otázkou zůstává, zda důvodem byla dopravní dostupnost, zvyk, nebo kvalita služeb. Vzdálenost, kterou poddani překonávali, můžeme sledovat právě na základě skutečných rájůnů poznamenaných úředníky během sestavování *Popisu mlýnů* (SOA Třeboň, fond CS, Popis mlýnů 1590. Panství Třeboň, sig. CS II 357 6g).

Obr. č. 4. Pohled na panství Stráž na mapě II. vojenského mapování. Ačkoli bylo panství z hlediska přírodních podmínek poměrně pestré, vodní mlýny vykazovaly značnou podobnost, a to do počtu vodních kol i využitého vodního zdroje. – Zdroj: © 1st (2nd) Military Survey, Section No. O_15_IV a O_16_IV, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna; © Laboratoř geoinformatiky Univerzita

J. E. Purkyně: <http://www.geolab.cz/vnitri.htm>; © Ministerstvo životního prostředí ČR: <https://www.mzp.cz/>.

Jaký otec, taký syn, jaká voda, taký mlýn: Typologie vodních mlýnů dle druhu vodního zdroje

Tab. 6. Poddanské mlýny na panství Stráž. Závislost typu vodního kola na vodním zdroji a ceně mlýna. – Podklad: SOA Třeboň, fond CS, Popis mlýnů 1590, sig. CS II 357 6g.

Mlýn	Vodní zdroj	Typ kola	Počet kol	Cena (kgm)
Jan Nemastil	řeka	hřebenáč	2	200
Matěj Jelínek	řeka	hřebenáč	2	308
Jakub Hlinskej	řeka	hřebenáč	2	200
Vít Vaněk	řeka	hřebenáč	2	200
Bartoš Šíman	řeka	hřebenáč	2	700
Jiřík Vonš	řeka	hřebenáč	2	600
Bartoš Biček	řeka	hřebenáč	2	400

Graf č. 2. Korelace vyjadřuje závislost konstrukčního řešení vodního kola a typu vodního zdroje.
– Podklad: SOA Třeboň, fond CS, Popis mlýnů 1590, sig. CS II 357 6g.

Naopak z výzkumu vyplývá, že největší provozy se značnou kapacitou i nejkomplexnějším technickým řešením byly vystavěny v blízkosti umělých vodních zdrojů. Hráze rybníků ovšem byly doménou výhradně panských provozů, v nichž se o semilání mouky a koordinaci poměrně rozsáhlých hospodářských provozů starali mlynáři vybíraní a placení vrchností.

Tab. 7. Závislost hydrologické situace (částečně ověřováno v mapě), ceny a mléci kapacity vodních mlýnů. Chybějící počty osedlých znamenají, že mlýny měly mlít pouze pro potřebu svého majitele. – Podklad: SOA Třeboň, fond CS, Popis mlýnů 1590, sig. CS II 357 6g.

Panství	Převažuje	Průměrná cena za mlýn (kg/m)	Počet osedlých na kolo	Počet osedlých na mlýn	Počet kol na mlýn	Počet stoup na mlýn
Třeboň	poddanské	453	7	17	2	1
	panské	686	29	211	7	3
Český Krumlov	poddanské	235	7	12	2	0
	panské	963	48	265	6	5
Nové Hrady	poddanské	233	0	0	2	0
	panské	500	110	373	3	3
Drslavice	poddanské	339	14	24	2	0
	panské	940	63	190	3	2
Borovany	poddanské	223	7	16	2	0
	panské	130	19	76	4	3
Straž	poddanské	373	0	0	2	1
	panské	546	58	233	4	4
Heřfenburk	poddanské	364	12	22	2	0
	panské	200	41	122	3	2
Libějovice	poddanské	390	9	23	3	0
	panské	300	32	127	4	4
Netolice	poddanské	240	13	15	1	0
	panské	233	38	166	4	3
Rožmberk	poddanské	252	0	0	2	1
	panské	417	92	306	3	3
Miličín	poddanské	89	0	0	2	3
	panské	427	64	254	4	2
Úřední panství*	poddanské	0	0	0	0	0
	panské	0	61	245	4	4

* Soubor statků náležejících k úřadu nejvyššího pražského purkrabího. V letech 1570–1592 tuto funkci zastával Vilém z Rožmberka.

Doplňkové provozy u mlýnů, tedy nejčastěji pily, valchy, olejnice či hamry, byly budovány s ohledem na potřebu zpracování surovin dostupných v dané lokalitě, a to bez ohledu na charakter vodních zdrojů.

Závěrem tedy můžeme konstatovat, že již na konci středověku dokázali mlynáři využít vodní sílu ve všech dostupných podobách. Díky důmyslné konstrukci vodního kola i komplexním systémům regulace vody od vhodné šířky a spádu vanetroků a umístění stavidel až po precizně zhotovené vodní kolo tak, aby v daných podmínkách co nejefektivněji přeměňovalo vodní sílu na pohon mlecího ústrojí, si byli schopni zajistit nejen obživu pro sebe sama, ale poskytovat svým mlecům i vrchnosti vše, co bylo v lokalitě potřeba. Schopnost vytěžit z vodního zdroje maximum energie zároveň otevřela mlynářům cestu k dalším technologickým inovacím, které se v průběhu raného novověku ve většině mlýnů prosadily a daly základ vrcholné podobě starého českého mlýna.²¹ Díky sofistikovaným převodovým mechanismům za zdmi lednice mohli mlynáři dospět k redukci vodních kol, což v důsledku vedlo ke snížení zátěže vodního zdroje, aniž by tento krok byl na úkor mlecím a doplňkovým činnostem ve mlýně.

Jaroslava Škudrnová

Like Father, Like Son, Like Water, Like Mill, or a Typology of Water Mills according to the Type of Water Source

Water mills, ingenious devices utilizing water power to turn grains into flour and other cereal products necessary to feed people, existed on our territory as early as the first Přemyslid Kings ruled. Even though written sources first mentioned mills in the 12th century only, mills were necessary for the existence of human settlements and as such must have utilized water from various water courses much earlier.

However, until the end of the Middle Ages there had been only scarce information about mills in Bohemia. Such information usually mentioned nameless mills without detailed specification of their location and the processed raw material. More detailed information only originated from the Early Modern Era when seigniorial officers turned their attention to profitable businesses which boasted the capacity to ensure the operation of flourishing breweries dependent on continuous supplies of cereals. At that time, a water mill obtained clearer outlines and based on scarce notices we could estimate the size, price, technical equipment and the grinding capacity of water mills.

The essay attempted to point out the relation between the design of a water wheel and the type of water course that propelled the wheel; such information was obtained from

²¹ Bohatým zdrojem informací o podobě mlecího ústrojí jsou vrchnostenské účty, které právě v této době začínají poskytovat poměrně pestrý soupis jednotlivých součástí mlýna s jejich pořizovací cenou. Často nechybí ani informace o jejich výměně či částce, kterou si vyúčtoval mlynář za opravu (SOA Třeboň, fond Velkostatek Třeboň, Důchodové účty pánství Třeboň, sig. IA 6R 1).

a unique document called Description of Mills originating from 1590. The essay comprises an analysis of several dozens of water mills in four South-Bohemian Rožmberk dominions – specifically Třeboň, Borovany, Rožmberk and Stráž, and based on that it points out the level of advancement of milling technologies which made it possible to utilize almost any type of water course. The essay is complemented with numerous graphs and charts documenting the variability of water courses and water operations situated on them.

Dušan Cendelín*

**HISTORICKÉ SPOJE „COMMERZIAL WEG“
A „STEINERER THOR WEG“. POLOHA V TERÉNU
A NÁVAZNOSTI NA KOMUNIKAČNÍ SÍŤ
U JAVORNICKÉHO PRŮSMYKU**

HISTORIC PATHS “COMMERZIAL WEG” AND “STEINERER THOR WEG”.
THEIR LOCATION IN THE LANDSCAPE AND CONNECTIONS
TO THE TRAFFIC NETWORK NEAR THE JAVORNICKÝ PASS

Keywords

The White Carpathians
trade routes
old paths
Commerzial Weg
Steinerer Thor Weg

Abstract

The paper attempted to presents detailed information about a part of the historic long-distance traffic network within a certain limited area. Results of this attempt can be roughly dated to the turn of the 19th century, or more probably to the late 18th century or even earlier. The research was based on the first accurate maps of the researched area and on detailed exploration of the landscape in the area. This also included the assessment of the territory with regards to its suitability for traffic as compared to similar landscapes. The research was initiated by descriptions of several traffic routes in maps from the first accurate military surveys.

* Dušan Cendelín, Jar. Haly 442, 763 12 Vizovice. E-mail: cendoch@gmail.com. – Autor děkuje Pavlu Bolinovi za pomoc při terénním průzkumu okolí javornického průsmyku. V té souvislosti rovněž za hodnocení nově objevené fortifikace, které bylo nepřímo zapracováno do částí této práce a za možnost použití jeho několika fotografií, které při terénním průzkumu pořídil.

Geografická situace oblasti

Počátek horského masivu karpatského oblouku na západě vytvářel během historických dob přirozenou přírodní hranici dvou starých sídelních území Pomoraví a Pováží. Současně s tím však i nepominutelnou dopravní překážku, kterou bylo nutno z různých výchozích bodů nejnvýhodnější překonávat pouze na omezeném počtu míst bělokarpatského hřebene.¹ Od jihomoravské Strážnice po slovenský Púchov, kde se hřeben Bílých Karpat dotýká hřebenu Javorníků. Tisíciletá zkušenost při zdolávání této dopravní překážky nakonec vedla k ustálení počtu několika „hlavních“ přechodů, z nichž některé jsou využívány dodnes, jiné jsou postupně zapomínány (výjimečně i publikovány).² Jsou zde myšleny přechody s předpokládaným využitím dopravním pohybem přesahujícím pohyb lokální jak v období historickém, tak ojediněle, navíc hypoteticky, i před ním.

Obr. č. 1. Okraj mapy II. vojenského mapování sledující část jižního úseku tehdejší moravsko-uherské hranice. – Vysvětlivky: šipky: popisky udávající směr cesty na uherském území. – Zdroj: <http://oldmaps.geolab.cz>, graficky upravil a doplnil autor.

Pro období od druhé poloviny 18. století jsou pro výzkum starých dopravních linií k dispozici první vojenská mapování, speciálně pak okrajové partie těchto map zachycující moravsko-uherskou hranici, kde končilo mapování českých zemí. Tam byly směry cest z Moravy do tehdejších Uher zachyceny slovně, což částečně usnadňuje orientaci v dobovém vnímání některých linií dopravní sítě v době 18. a 19. století (srov. obr. č. 1). Okraje map také zachycují hlavní polní šance, případně menší pevnůstky na moravsko-slovenské hranici, které nepřímou definují hlavní přechody přes bělokarpatský hřeben. Zachytily i fortifikace u dvou jižních přechodů hranice, kterými se zabývá tato práce (srov. obr. č. 2). Zobrazení šancí je nejčastější a nejdetailejší na I. vojenském mapování, což naznačuje časovou souvislost vzniku těchto fortifikací

¹ Pojem „javornický průsmyk“ není dosud v odborné literatuře zaveden a je zde použit pouze jako pomocné pojmenování určitého vymezeného prostoru. A to podle osady Javorník, která je nejbližší státní hranici mezi Moravou a Slovenskem. Podobně jako již zavedené názvy u průsmyků Lyského, pojmenovaného podle osady Lysá, a Jablunkovského podle osady Jablunkov. Javornický průsmyk je v této práci psán s malým začátečním písmenem právě vzhledem nezavedenosti v mapách i odborné literatuře.

² Dušan CENDELÍN, Přechody Bílých Karpat z Moravy do Pováží. Přesná lokalizace dopravních linií a moravské příhraniční fortifikace, *Vlastivědný věstník moravský* 62, 2010, s. 297–315.

a mapování ve druhé polovině 18. století. Pozdější, tedy II. vojenské mapování již šance zobrazuje méně a u III. vojenského mapování se objevují sporadicky jen v několika pomístních jménech tratí u cest. S nově se vytvářející dopravní sítí zpevněných silnic (a železnic) v 19. století také podle dobových map postupně zanikají dálkové spoje zdolávající vysoké polohy hřebene Bílých Karpat.

Historické komunikace v oblasti

Ve zkoumaném prostoru kolem nejjihnějšího přirozeného údolního přechodu Bílých Karpat, zde charakterizovaného jako javornický průsmyk, zachytíme následující klíčové historické komunikace.

„**Commerzial Weg**“. Popiska na mapě s významem „obchodní cesta“ byla v prostoru Bílých Karpat zatím v blízkosti hřebene nalezena pouze na šesti místech a to jen na II. vojenském mapování. Lze je chápat jako zvýraznění určité dopravní linie v období kolem poloviny 19. století, kdy se již zásadně proměňovala dopravní síť vznikem silnic. Stojí za pozornost, že až na dvě výjimky se nevyskytuje u polních šancí zachycených na I. a II. vojenském mapování (srov. obr. č. 2). Od severu k jihu jsou popisky „*Commerzial Weg*“ na těchto lokalitách:

1. Kat. území Střelná, prostor Lyského průsmyku východně od Střelné. Značení cesty průsmykem: „*Commerzial Weg nach Lissa*“ (obchodní cesta k Lysé) se zde vztahuje již ke zpevněné (zpevňované?) cestě, odkloněné od okraje průsmyku k městu Klobouky. Zpevňování cesty končí v osadě Příkazy 4,5 km od Klobouk.

2. Kat. území Nedašova Lhota a Návojná. Dvě popisky „*Commerzial Weg*“ v údolí potoka Nedašovky a v horském sedle u moravsko-slovenské hranice. Komunikace podle poloh popisek naznačuje spoj města Brumova s městem Ilava přes Červený Kameň. Nedá se zde v tomto případě vyloučit jistý omyl kartografa, protože mezi oběma městy je doložitelné přímé, dopravně výhodnější spojení již dříve publikované.³ Severněji položená popiska může souviset s pohybem od severu (ze Vsetínska), protože právě v tom směru se dochovaly v lesích rozsáhlé soustavy opuštěných úvozů JJV od osady Valašské Příkazy⁴.

3. Kat. území Nová Lhota. Popiska „*Commerzial Weg*“ přiléhá k cestě značené tečkovanou čarou, procházející návrším Šibeniční vrch. Popiska za hraniční čarou okraje mapy II. vojenského mapování směřuje tuto cestu na Starou Turou („*nach Altura*“;).

4. Původně katastrální území Javorník, dnes lokalita U Sabotů (Slovensko). Jedna popiska „*Commerzial Weg*“ přiléhá u zaniklých šancí k cestě (zpevněné?) od

³ Pavel BOLINA – Dušan CENDELÍN, Úloha hradů Lukov a Brumov v systému komunikací východní Moravy, *Archaeologia historica* 36, 2011, č. 1, s. 87–108.

⁴ WGS N49°15' 49'', E18°07' 30''; WGS N49° 14' 68'', E18°07'96''.

Obr. č. 2. Polní šance na novohotském a javornickém přechodu Bílých Karpat zachycené I. a II. vojenským mapováním. – Vysvětlivky: vlevo: šance na moravsko-uherské hranici JV od osady Nová Lhota u kóty Čupec 819 m n. m. (I. vojenské mapování WGS 48.84 58N, 17.62 18E); uprostřed: šance na moravsko-uherské hranici jižně od osady Javorník (I. vojenské mapování WGS 48.81 73N, 17.51 40E); vpravo: šance na moravsko-uherské hranici jižně od osady Javorník s popiskou „*Commerzial Weg*“ (II. vojenské mapování WGS 48.81 73N, 17.51 40E); 12/H: poloha malého středověkého hrádku nad šancemi. – Zdroj: <http://oldmaps.geolab.cz>, graficky upravil a doplnil autor.

Myjavy k Velké nad Veličkou, ale druhá již nikoliv. Označuje se tak cesta ke Kuželovu, tedy k severozápadu, zhruba k městu Veselí n. Moravou.

„**Steinerer Thor Weg**“ a hradisko „**Hrádek**“. Severovýchodně od javornických šancí vzácně zaznamenává mapa II. vojenského mapování také jméno jedné cesty podle lokality, kterou na hlavním hřebeni procházela. Tato lokalita na linii tvořící hranici Moravy se Slovenskem se dodnes nazývá Kamenná vrata a je součástí vrcholu Nová hora (646 m n. m.).⁵ Jméno cesty přes Kamenná vrata je na II. vojenském mapování v podobě „*Steinerer Thor Weg*“ (srov. obr. č. 3/nahoře vlevo).⁶ Připsáno je k linii cesty nedaleko polohy polohy Kamenných vrat a volně je přeložitelné jako „cesta Kamenných vrat“ (přes Kamenná vrata). Cesta vychází od osady Javorník odkud směřuje k jihu po západním úbočí návrší Paličky (631 m n. m.). Na tomto úbočí jsou dodnes patrné soustavy opuštěných úvozů, svědčících o velké intenzitě pohybu na této komunikaci (srov. obr. č. 3/dole). Před Kamennými vraty cesta těsně míjí malé hradisko, poprvé stručně zmíněné Jiřím Doleželem, který je podle nálezů datoval do pravěkého, nebo raně středověkého období.⁷ Autorem této práce bylo zkoumáno roku 2017 (srov.

⁵ WGS N48°82'53'', E17°56'47''. Velmi přesně je lokalita Kamenná vrata zachycena již na III. vojenském mapování z druhé poloviny 19. století pomístním jménem *U kamenných vrat*. Tato mapa také zachycuje cestu od této lokality k Myjavě po jednom výběžku hlavního hřebene.

⁶ Označení cesty s malým začátečním písmenem je přesným opisem ze starého mapování, tedy: „*Steinerer Thor Weg*“.

⁷ Hradisko před Kamennými vraty WGS N48°83'29'', E17°54'64''. – Jiří DOLEŽEL, Na hranici Moravy. Pozdně středověké opevnění v trati Hrádek u Javorníka v Bílých Karpatech, in:

obr. č. 3. Poloha hradiska „Hrádek“ a cesty ke Kamenným vratům na II. vojenském mapování, rozložení lokalit Kamenná vrata (apod.) na západním Slovensku a lidarový snímek části úvozů trasy od Javorníku ke Kamenným vratům. – Vysvětlivky: bílá šipka: hradisko Hrádek u Javorníku; černá šipka: popisek „cesta Kamenných vrat“. – Zdroje: nahoře vlevo – <http://oldmaps.geolab.cz>, nahoře vpravo – rozložení lokalit na západním Slovensku podle V. Rábíka doplnil autor, dole <https://ags.cuzk.cz/dmr/> – graficky upravil a doplnil autor.

obr. č. 4).⁸ Na II. vojenském mapování je opatřeno popisem *Hradek B.* (srov. obr. č. 3/ bílá šipka). Cestu od Javorníku přes Kamenná vrata k jihu lze interpretovat jako významnou tzv. „suchou trasu“ od dnešní osady Javorník k městu Myjavě. Při faktu, že tato 12 kilometrů dlouhá trasa je délkově totožná se silničním spojením obou míst bez nutnosti přechodu jediné vodoteče a skutečnosti, že osada Javorník leží přesně na rozvodí Váhu a Moravy, mohlo jít i o významnou dopravní linii dokonce předhistorického významu. Přilehlé malé hradisko a výhodné dopravní prostory od Myjavy k jihovýchodu mohou být dalšími důkazy tohoto předpokladu.⁹

Mezi raným a vrcholným středověkem. Pavlu Kouřilovi k šedesátým narozeninám přátelé, kolegové a žáci, red. Jiří Doležel – Martin Wihoda, Brno 2011, s. 561–582, zde s. 569, pozn. 2.

⁸ Průzkum hradiska provedl na podzim roku 2017 autor společně s Pavlem Bolinou, který předběžně lokalitu zařadil do pravěkého období vzhledem k typu a zachovalosti fortifikace.

⁹ Jde o dopravně mimořádné návrší Rovenky s přilehlou osadou Jablonka s typem jména, spojovaným se starými cestami (celnice?, mýtnice?).

Obr. č. 4. Hradisko „Hrádek“ a přechod hřebínku jedné větve cesty ke Kamenným vratům. Nahoře: torzo příkopu a valu hradiska „Hrádek“; dole: vlevo-pohled od JV, uprostřed: přechod hřebínku – WGS 48.83 38N, 17.54 83E. – Zdroje: vpravo – pohled od SZ foto Pavel Bolina (2017) a foto autor 2020 (graficky upravil autor).

Jméno Kamenná vrata je v českých zemích vzácné jako takové i pokud jde o možný vztah k nějaké pozemní komunikaci. Na jednoznačně doložené historické cestě v českém prostoru je známo pomístní jméno Kamenná závora (někde i Kamenná vrata).¹⁰ Na Slovensku je ale jmen tohoto typu poměrně hodně (srov. obr. č. 3/nahoře vpravo) a je zde tedy snaha lokality s těmito jmény interpretovat. Pokusil se o to Vladimír Rábik, s jehož některými konkrétními závěry je ale možno polemizovat.¹¹ Přesný vztah polohy lokality tohoto jména k průchozí komunikaci se podařilo objevit na Povážském Inovci.¹² Je velice pravděpodobné, že vzhledem k podobné terénní konfiguraci to bylo u Kamenných vrat na linii „*Steinerer Thor Weg*“ podobné.

„Commerzial Weg“ javornického průsmyku. Název cesty, procházející javornickým průsmykem (dnes slovenským územím s osadou U Sabotů), je zaznamenaná na mapě II. vojenského mapování dvěma popiskami. Jednak v samotném průsmyku

¹⁰ Dušan CENDELÍN – Pavel BOLINA – Dušan ADAM, Jevičko na cestě z Prahy do Olomouce v období raného středověku, Jevičko 2010, s. 36.

¹¹ Vladimír RÁBIK, Porta regni. Krajinské brány na území Slovenska v stredoveku, in: Dejiny cestnej dopravy na Slovensku, Žilina 2017, s. 41–58.

¹² Dušan CENDELÍN – Pavel BOLINA, Význam relikvů dopravního pohybu při interpretaci velkomoravského hradiště u Bojně (okres Topolčany), *Archaeologia historica* 40, 2015, č. 1, s. 247–265, zde s. 256–258.

Obr. č. 5. Polní šance v javornickém průsmyku v osadě U Sabotů (nahore) a zaniklé šance mezi osadami Javorník a Velká nad Veličkou (dole). – Vysvětlivky: šipka: anomálie po možných šancích v polní trati Léšřhora WGS 48.86 83N, 17.51 56E. – Zdroje: foto Pavel Bolina (2017); <https://mapy.cz/letecka>, graficky upravil autor.

(srov. obr. č. 2/vpravo), jednak za průsmykem na moravské straně u cesty odbočující od průsmyku směrem na osadu Kuželov (srov. obr. č. 8/a). Stejně jako dnes i v minulosti zprostředkovával javornický průsmyk pohyb od prostoru kolem Veselí n. Moravou a Uherského Ostrohu k Myjavě a směr „Commerzial Weg“ na Kuželov by tomu odpovídal. Myjavský směr akceptovaly však i cesty od Velké n. Veličkou a cesta přes Kamenná vrata, což vše komplikuje. Časové zařazení všech tras je zatím nepostihnutelné a bylo patrně vázané i na typ dopravy, vyžadující rozdílnou kvalitu terénu. Pohyb přes průsmyk mohl být v dobách malého zalidnění kolem průsmyku problematictější vzhledem k většímu zamokření průchozích prostor. A to především k severu, méně již k severozápadu po návrších nad vodotečemi. V historické době byl ale pohyb průsmykem asi dominantní, snad s výjimkou přesunu velkých stád dobytka, využívajících jiné trasy. Dominantní pohyb od severu a patrně i severozápadu minimálně již od středověku akcentují jak polní šance v samotném průsmyku na lokalitě U Sabotů, ale také přítomnost malého, pozdně středověkého hrádku nad těmito šancemi (srov. obr. č. 8/4), který byl již archeologicky zkoumán.¹³ Možné torzo dalších šancí (?) je patrně u Velké

¹³ Autor v této práci nerozlišuje pro zjednodušení polní šance od jiného zemního opevnění, např. lineárního. – J. DOLEŽEL, Na hranici Moravy (jako pozn. 7).

Obr. č. 6. Trasa od Javorníku k východu s náznakem šance a příkopu přehrazujícího trasu. –
 Vysvětlivky: šipka vlevo: šance WGS 48.86 14N, 17.55 03E; šipka vpravo: příkop WGS 48.86
 21N, 17.55 65E. – Zdroje: <https://ags.cuzk.cz/dmr/>, graficky upravil a doplnil autor.

nad Veličkou (srov. obr. č. 5/šipka).¹⁴ Jejich vznik mohl reagovat na reliktu úvozů, tedy na doložitelný pohyb od východu přes Javorník, kde se východně nad osadou Javorník nachází polní tratě Zápověď a Pod zápovědí.¹⁵ Možnost uzávěru pohybu z východního směru (zápověď – zákaz pohybu) může dokumentovat přehrazení této cesty příkopem a možnost dalších šancí v lese nad touto cestou (srov. obr. č. 6).

Naznačená trasa se soustavou úvozů, později patrně přehrazená, propojovala rozvodí Moravy a Váhu u Javorníku s návrším nad Novou Lhotou, kterému dominovala trasa „*Commerzial Weg*“. Nebyla jediná, která toto dopravní propojení plnila. Severní okraj valu mohutného pravěkého hradiska sledují další cesty sestupující do rozvodí jižně od Javorníku, navíc dopravně komplikovanějším způsobem. S velkou mírou pravděpodobnosti se zde prvotně propojovaly dvě významné dopravní linie, označené II. vojenským mapováním jako „*Commerzial Weg*“ a „*Steinerer Thor Weg*“, mezi nimiž se nacházelo velké pravěké hradisko (32 hektarů), datované zatím přibližně do pozdní doby bronzové.¹⁶ Teprve později se pohyb od východu posunul až na rozvodí u Javorníku, kde na souběhu cesty od průsmyku s cestami od východu (zapovězenými!) vznikly zmíněné menší šance.

„**Commerzial Weg**“ přes osadu Suchov. Tento mimořádně významný přechod Bílých Karpat, nepřímou potvrzený polní pevnůstkou na hřebeni (srov. obr. č. 2/vlevo), dosud prakticky unikl badatelskému zájmu. Okraj mapy II. vojenského mapování tento přechod směřuje na Starou Turou, ale lze to chápat pouze jako hlavní funkci tohoto přechodu v době vzniku mapy. Mnohem větší význam lze spatřovat v jeho poloze související s hydrografií příhraniční oblasti Slovenska. Od tohoto přechodu totiž směřuje prakticky až k Váhu dokonalý dopravní prostor výhodně polohovaných návrší, a to až k potoku Jablonka u Krajného, umožňující například někdejší ideální propojení dvou velkomoravských center Starého Města a Nitry přes hradisko Pobedin z téže

¹⁴ WGS N48°86'83'', E17°51'56''.

¹⁵ Mohlo jít od odklon od trasy „*Commerzial Weg*“, jdoucí od hlavního hřebene k Suchovu.

¹⁶ Miloš ČIŽMÁŘ, Encyklopedie hradišť na Moravě a ve Slezsku, Praha 2004, s. 135–136.

Obr. č. 7. Předpokládané přechody potoka Jablonka dvěma přímými dopravními liniemi od bělokarpatského přechodu u Suchova podél potoka Rudník na Slovensku. – Vysvětlivky: vlevo: schéma přechodu Jablonky; uprostřed: letecký snímek komunikačního žlebu k zaniklému brodu; vpravo: jeden ze soustavy zaniklých úvozů vedle lesní silničky na Podolie (WGS 48.68 93N, 17.70 80E) 1: tzv. „suché trasy“ od přechodu Bílých Karpat u Suchova; 2: trasy od Krajné k jihovýchodu částečně ověřené v terénu; 3: soustava opuštěných úvozů podél lesní silničky na Podolie (zaniklý Očkov, Pobedim). – Zdroje: <https://mapy.cz/letecka>, graficky upravil autor, foto autor (2014).

doby.¹⁷ Přechod Jablonky byl ale naznačen pouze částečně v závislosti na informacích získaných do doby vzniku práce.¹⁸ V ní je přechod Jablonky vnímán již poněkud širěji s akcentem na osadu Krajné. Do řešení v tomto textu byl včleněn objev cca půlkilometrového komunikačního žlebu východně od Krajného, který rozšířil řešení o další brodové místo na přechodu Jablonky (srov. obr. č. 7). Pro komunikaci „*Commerzial Weg*“ přes osadu Suchov je tento poznatek na slovenském území velmi důležitý.

¹⁷ Trasa od kóty Čupec 819 m n. m. (WGS N48°84'68, E17°62'04'') směřuje od pramenišť řeky Myjavy dále kolem údolní osady Stará Myjava (WGS N48°79'98'', E17°58'93''). Dále sleduje k JV potok Rudník, u kterého lze bezpečně využít návrší obou jeho břehů. Po levém břehu přes současnou osadu Rudník a osadu Hrašné, nebo po pravém břehu přes Babulicov vrch k osadě Krajné. Obě paralelní trasy neprochází městem Myjava, od kterého jsou v severních polohách vzdáleny cca 3 až 5 km. Větve sledující potoka Rudní nutně přecházely říčku Jablonka. Pravobřežní v Krajném s pokračováním přes malokarpatský průsmyk u Prašniku na Vrbovce, levobřežní přecházela Jablonku 1 km východně od osady Podvrch a patrně zde u bývalého brodového místa zanechala stopy ve směru k osadě Vápenky. Z osady Krajné existuje spojka na levobřežní trasu doložitelná v terénu. Souběh obou variant lze situovat na výběžek Malých Karpat do sedla pod vrchol Drieňovica 454 m n. m. (D. CENDELÍN – P. BOLINA, Význam reliktů dopravního pohybu (jako pozn. 12), s. 249, obr. č. 2).

¹⁸ D. CENDELÍN – P. BOLINA, Význam reliktů dopravního pohybu (jako pozn. 12), s. 251.

V souvislosti se směřováním trasy přes prostor Suchova pojmenované na II. vojenském mapování jako „*Commerzial Weg*“ je třeba znovu zmínit velké pravěké hradisko na kótě Javorník (636 m n. m.), jehož poloha by byla v tomto prostoru bez blízkosti skutečně významné dobové komunikace obtížně vysvětlitelná. Jeho lokalizace mezi dva významné dopravní prostory (pokud byly v době vzniku hradiska využívány) by umožňovala se podílet na výhodách tranzitu. Současně však mělo hradisko kolem sebe dostatek prostoru nutného pro běžný hospodářský život vytvořený příznivou strukturou hydrografické sítě (srov. obr. č. 8/2/větší kroužek). Výhodná mohla být i blízkost rozvodí Moravy a Váhu, vytvářející příznivou hydrografii pro vznik cest do většiny směrů.

Obr. č. 8. Schéma historických dopravních linií nadlokálního významu kolem osad Javorník a Suchov. – Vysvětlivky: 1: osady, Sl-Slavkov, B-Boršice, Ba-Blatnička, Be-Blatnice, L-Louka, S-Suchov, V-Velká n. Veličkou, N-Nová Lhota, J-Javorník, K-Kuželov; 2: hradiska; 3: polní šance (bez výplně pravděpodobná); 4: středověké hrady; 5: příkopy s valy přehrazující hřebeny; 6 poloha šibenice; 7: lokalita „*Čtvrť pod drahama*“ nebo podle II. vojenského mapování „*Drahama B*“ a: linie cest značených na témže mapování jako „*Commerzial Weg*“ a „*Steinerer Thor Weg*“; b: trasy doložitelné jejich relikty v terénu, nebo cesty se zjevnou vazbou na „*Commerzial Weg*“; c: trasy nenavazující na cesty „*Commerzial Weg*“; d: předpokládané propojení úseků cest; e: rozvodí řek Morava a Váh; f: současné silnice; g: dopravní prostory „*draha*“ I.: fortifikace v lesní trati Přílesek; II.: fortifikace v lesní trati Čertův vrch; III.: dopravní uzel u přechodu potoka; IV.: relikty trasy ve svahu pastviny. – Hydrografická síť Dušan Adam, doplnil autor.

Přechod Bílých Karpat přes Suchov zanechal stopy především pod samým hřebenem na slovenské straně, v moravském prostoru popisovaném v této práci již méně. Byly setřeny hospodářskou činností osad Nová Lhota a Suchovské mlýny, nebo se nevytvořily někdejším rozptylem dopravního pohybu, využívajícího vhodný, ale široký dopravní prostor, kde se stopy zpravidla nevytváří. U jižního okraje Suchova byla původní podoba trasy překryta silnicí a zpevněnou cestou, navazující na tuto silnici.

Trasa z hřebene Bílých Karpat na Moravu scházela především po návrší západně od Nové Lhoty až do údolí Suchovských mlýnů. Jen od této dopravní linie byla možnost odklonu ještě dále k západu k pravěkému hradisku Javorník. Do prostoru Suchovských mlýnů je možno sejít i po úzkém výběžku hřebene (srov. obr. č. 8/?), na kterém lidarový snímek zachytil náznak intenzivního pohybu. Ten však mohl vzniknout i přesuny na náhorní pole a pastviny. I. vojenské mapování má nejasně (tečkovaně) zachycený sestup pouze přímo k Nové Lhotě a od Nové Lhoty k Suchovu pouze po potoční terase. Torzovitost záznamů tohoto mapování však nelze brát jednoznačně. Již na II. vojenském mapování jsou zaznamenány od Suchovských mlýnů na Suchov vý-

Obr. č. 9. Relikty trasy „Commerzial Weg“ na katastrálním území Nová Lhota a Suchov. – Vysvětlivky: nahoře vlevo: Nová Lhota, trať Dlouhé, letecký snímek z roku 2015 (WGS 48.85 46N, 17.59 37E); nahoře vpravo: Nová Lhota, trať Dlouhé, erodované zbytky úvozů, pohled od severozápadu; dole: zbytky opuštěných úvozů, pohled od jihozápadu, Suchov, Suchovské mlýny (WGS 48.88 53N, 17.57 49E). – Zdroje: <https://mapy.cz/letecka>, graficky upravil autor, foto autor (2009).

Obr. č. 10. Dvě fortifikace u Suchovských mlýnů. – Vysvětlivky: vlevo: polohy fortifikací na lidarovém snímku – I. fortifikace v trati Přílesek (WGS 48.88 99N, 17.57 35E), II. fortifikace v lesní trati Čertův vrch (WGS 48.88 60N, 17.58 16E); vpravo: jižní příkop a val fortifikace I. – Zdroje: <https://ags.cuzk.cz/dmr/>, graficky doplnil autor, foto autor (2020).

stupy dva. Dodnes využívaný třetí, prostřední, nebyl na II. vojenském mapování zakreslen (srov. obr. č. 8/b,d). V počtu je zahrnuta i zmíněná potoční terasa. Východní a střední z těchto výstupů jsou dopravně využívané dodnes, západní zanechal stopy v současné pastvině. Relikty po původní linii trasy byly zaznamenány jednak na pláni nad Novou Lhotou (srov. obr. č. 9/nahoře) a na okraji údolí v prostoru Suchovských mlýnů (srov. obr. č. 8/IV a obr. č. 9/dole).

Součástí prostředního výstupu k osadě Suchov je podkovovitá fortifikace patrně na západní straně narušená až pozdější cestou, která se nachází na úzké ostrožně v trati Přílesek (srov. obr. č. 8/I. a obr. č. 10/I). Podkovovité opevnění o průměru cca 100 m končí na východní straně v místech, kde navazuje na strmý východní svah.

Druhou fortifikací jsou dva půlkruhové příkopy v trati Čertův vrch, přetínající na malém ostrém hřebínku cestu od Suchovských mlýnů k východu (srov. obr. č. 8/II. a obr. č. 10/II). Zatím nebyly obě lokality datované, jejich vztah k průchozím komunikačním liniím je však více jak pravděpodobný. U lokality I. lze snad vzhledem ke tvaru a poloze opevnění předpokládat i možnost bližší neidentifikovatelného osídlení nad údolní cestou od Suchovských mlýnů k Suchovu, kontrolujícího pohybu údolím.

Na trase „*Commerzial Weg*“ přes Suchov zachytilo pouze I. vojenské mapování menší pevnůstku u samého vrcholu bělokarpatského hřebene (srov. obr. č. 2/vlevo), takže by se mohlo zdát, že ve srovnání s jinými bělokarpatskými přechody byl tento méně významný, resp. méně využívaný. Pokud by se při hodnocení významu komunikační linie přihlíželo pouze k nalezeným fortifikacím, byl by tento přechod naopak

Obr. č. 11. Polní šance na současných leteckých snímcích a II. vojenském mapování. – Vysvětlivky: vlevo: polní šance jižně od Suchovských mlýnů, kat. území Nová Lhota; vpravo nahoře: pravděpodobné šance východně od osady Suchov; vpravo dole: zachycení šancí jižně od Suchovských mlýnů odlišených od okolních polí zatravněním, kat. území Nová Lhota na II. vojenském mapování. – Zdroje: <https://mapy.cz/letecka>, graficky upravil autor.

unikátní co do jejich počtu i rozmístění v krajině. K již zmíněným je totiž ještě třeba přidat rozsáhlé polní šance na katastru Nové Lhoty i Suchova (srov. obr. č. 11).¹⁹ Další objevy fortifikací u významných tras na Moravě jsou pravděpodobné. Příkladem jsou jejich průzkumy kolem Bratislavy, kde byla tato opevnění zkoumána i archeologicky.²⁰

Příčná trasa Suchov – Velká nad Veličkou. Mezi Suchovem a Velkou nad Veličkou se v lesních terénech nachází mimořádně rozsáhlé soustavy opuštěných úvozů, které nelze spojovat s komunikacemi značenými na II. vojenském mapování „Commerzial Weg“, vedoucí přes javornický průsmyk ke Kuželovu a kolem Nové Lhoty k Suchovu. Ani s linií „Steinerer Thor Weg“, končící u Javorníku. Jednoznačně a relativně přímo propojují Suchov a Velkou nad Veličkou, ale vzhledem ke zjevné intenzitě pohybu (srov. obr. č. 12/vpravo) nemohly vzniknout z pouhé lokální potřeby obou osad. Mimo jiné i proto, že toto spojení mělo od Suchova dvě nezávislé varianty (srov. obr. č. 8/S, V,b), při lokálním spoji nezvyklé i nepotřebné.²¹ Navíc se u Velké nad

¹⁹ Šance u Suchovských mlýnů byly konzultovány s PhDr. Zdeňkem Farkašem, Ph.D. ze Slovenského národního múzea.

²⁰ Zdeněk FARKAŠ, Drevozemné (valové) opevnenia na území Bratislavy, Zborník príspěvkov zo sympózia, Bratislava 2019, s. 7–38.

²¹ Proč se v tomto případě mezi dvěma výchozími body vytvořily zčásti dvě linie, zatím uniká přesnějšímu výkladu. Mohlo jít o jednu linii vhodnější pro vozovou dopravu a druhou pro přesuny stád dobytka (lepší přístup k vodě), jak je tomu v určitých úsecích i na jiných trasách. Druhá

Obr. č. 12. Prostor u jižního okraje Suchova a relikty dopravního pohybu na spojeních Suchova s Velkou n. Veličkou. – Vysvětlivky: III.: historický dopravní uzel u jižního okraje Suchova; šipka „CW“: napojení „*Commerzial Weg*“ na dopravní uzel; šipky V: směry dvou tras k Velké n. Veličkou; sR: relikv trasy na Velkou n. Veličkou, mající podobu opuštěných úvozů severně potoka; jR: relikv trasy na Velkou n. Veličkou mající podobu opuštěných úvozů jižně potoka; vpravo: soustavy opuštěných úvozů v lesních prostorech mezi Suchovem a Velkou n. Veličkou.
– Zdroje: <https://ags.cuzk.cz/dmr/>, graficky doplnil autor.

Veličkou na tomto spoji vytvořilo několik sestupů k osadě, zčásti vysvětlitelných pasíveckými aktivitami, ale ne zcela. Nacházela se zde tedy v přesněji nedefinovatelném období dopravní linie ve směru jihozápad-severovýchod, přesahující výchozími body tyto dvě osady. Prostor blízko jižního bělokarpatského hřebene s jeho přechody asi naznačuje význam této linie. První přesnější mapování počátku 19. století však již zaznamenala v blízkosti Suchova i dopravní linie typu „draha“.²² Jedna z nich je směřována přibližně stejně jako přímý spoj Suchov – Velká nad Veličkou (srov. obr. č. 8/g). Ze II. vojenského mapování jednoznačně vyplývá, že tato draha tehdy spojovala osadu Boršice s Velkou nad Veličkou (srov. obr. č. 13/vlevo). Totéž mohl plnit i směr od Boršic (nebo Slavkova) podél jižního okraje Suchova, ale po daleko stabilnějších dopravních terénech, obecně zvaných v odborné literatuře jako „suché trasy“.

Zatím byly pozůstatky této „suché trasy“ prozkoumány především u jižního okraje Suchova. Zde ten jižnější ze dvou směrů na Velkou nad Veličkou zanechal mimořádné stopy, včetně jednoznačných pozůstatků krátkých traverzů, vhodných výlučně pro využití vozovou dopravou (srov. obr. č. 12/III./jR a obr. č. 13/vpravo). Nešlo

linie se mohla vytvořit po přerušení pohybu kupříkladu velkým poloměm nebo odklonem od hlídané cesty do prostor bez dozoru atd.

²² Neobdělávané části krajiny, sloužící patrně hlavně k přesunům stád dobytka.

Obr. č. 13. Trasa z Velké n. Veličkou na Boršice přes dopravní prostory „draha“ na listu II. vojenského mapování (vlevo) a část reliktu z obr. č. 12/III./JR (vpravo). – Vysvětlivky: šipky plnou čarou: „draha“ trasy Velká n. Veličkou – Boršice; šipka čárkovanou čarou: „draha“ trasy od Suchova na Blatnici. – Zdroje: <https://mapy.cz/19století>, vpravo WGS 48.89 73N, 17.56 17E, foto Pavel Bolina (2017), graficky upravil a doplnil autor.

tedy o prostý „pastevecký“ spoj (tzv. „výhon“ na pastviny), ale o spoj univerzální pro všechny typy dopravy.

Jak již bylo naznačeno, přímý spoj mezi Suchovem, přesněji mezi středověkým hradem Kanšperkem u jižního okraje Suchova a kostelem sv. Maří Magdaleny ve Velké nad Veličkou, nemohl být vzhledem k rozsahu stop v terénu pouhým spojením lokálím.²³ Při hledání návaznosti trasy od Velké dále k jihozápadu zde opět napomohla nedaleká moravsko-slovenská hranice na hlavním hřebeni Bílých Karpat. A jako jinde při jejím přechodu i zde okraje starých mapování. V tomto případě okraj I. vojenského mapování a Müllerova mapa Moravy (srov. obr. č. 14).

Obě zmíněná mapování jako cílový bod na slovenské straně zachycují jižně od Kuželova město Vrbovce. Nikoliv tedy Myjavu vázanou na „Commerzial Weg“, „Steinerer Thor Weg“ nebo javornický průsmyk. V obdobích nezpěvnovaných cest byl tento směr patrně pro část Moravy (severně od Strážnice) nejvýhodnější k napojení na historicky doloženou „Českou cestu“ vedoucí od Hodonína přes Holíč k Trnavě a dále do Uher. Cesta přes Vrbovce pak směřovala dále k Sobotišti po ideálním dopravním prostoru návrší kolem říčky Teplica, ale především pak pokračovala dále k jihu po západním břehu řeky Myjavy až do osady Jablonica. V ní došlo k napojení na jednu z větví zmíněné České cesty.²⁴

²³ Vzhledem k plošnému rozsahu osady Velká je nutno polohu kostela sv. Maří Magdaleny ztotožňovat s místem prvotní osady, v době vzniku nesrovnatelně menší.

²⁴ Dušan CENDELÍN, Česká cesta jako součást staré dopravní sítě Slovenska – úsek Holíč – Biňovce (lokalizace historických tras v krajině a jejich reliktů, komunikační souvislosti), *Studia Historica Nitriensia* 23, 2019, č. 1, s. 3–28.

Obr. č. 14. Zachycení směru dálkové cesty přes moravsko-slovenskou hranici od Velké nad Veličkou na okraji Müllerovy mapy Moravy z roku 1716 (vlevo) a na I. vojenském mapování z let 1764–1767 (vpravo), – Vysvětlivky: bílá šipka: průběh cesty přes moravsko-slovenskou hranici jihozápadně od Velké n. Veličkou; vpravo: popisky „na Vrbovce“ jako značení směrů cest od moravsko-slovenské hranice u vrcholu Kobela (584 m n. m.). – Zdroje: <http://oldmaps.geolab.cz/>, graficky upravil a doplnil autor.

Hřeben Bílých Karpat jižně od osady Kuželov a jihovýchodně od vrcholu Kobela (Kobyly, 584 m n. m.) byl ve směru na Vrbovce překonáván více trasami (srov. obr. č. 15). Relikty dopravního pohybu, zachycené lidarovým snímkem, dokládají na moravské straně pohyb ke Kuželovu, využitý i pro směr na Velkou nad Veličkou, západněji pak na Hrubou Vrbku a Louku a přes vrchol Kobela na Hroznovou Lhotu (Veselí nad Moravou). Všechny tři směry zachytilo I. vojenské mapování i lidarový snímek (srov. obr. č. 14, 15).

Neúplné a značně nepřesné I. vojenské mapování ignoruje záznam v Müllerově mapě Moravy, na které cesta z Velké na Vrbovce míjí osadu Kuželov. Toto mapování bylo realizováno padesát let po vzniku Müllerovy mapy již v době staveb prvních cí-

Obr. č. 15. Lidarový snímek moravské strany Bílých Karpat jihovýchodně od kóty Kobela. – Vysvětlivky: křížek: kóta Kobela; šipka: směr Kuželov, Velká n. Veličkou; čárkovaná šipka: směr Hrubá Vrbka, Louka. – Zdroje: <https://ags.cuzk.cz/dmr/>, graficky upravil a doplnil autor.

Obr. č. 16. Přechod Veličky trasou severovýchod-jihozápad ve Velké n. Veličkou s polohami relikvů trasy ve směru jihozápad-severovýchod. – Vysvětlivky: 1: linie cest doložitelné relikty v terénu; 2: předpokládané návaznosti na linie doložitelné relikty; 3: trasa na Vrbovce mimo Kuželov podle Müllerovy mapy s přesahem k osadě Lipov; 4: trasa na Vrbovce přes Kuželov; 5: kostel sv. Maří Magdaleny ve Velké n. Veličkou; 6: šance (?); 7: polohy přechodů říčky Veličky; a: relikv severního výstupu z údolí Veličky; b: relikty jižního výstupu z údolí Veličky; c: soustavy relikvů dopravního pohybu v trati Pod hájem. – Zdroje: <https://ags.cuzk.cz/dmr>; <https://archivnimapy.cuzk.cz/>, graficky upravil a doplnil autor.

sašských silnic, kdy současně začaly opouštět některé dopravní linie dálkového významu, dříve dominantní. Skutečně dominantní, protože při dálkovém dopravním pohybu využívaly částí krajiny nevyžadujících zásadní úpravy terénu – silnice často vznikaly proměnou, stavební úpravou lokálních cest. Staré dálkové trasy byly postupně nahrazovány silničními spoji, což je doložitelné i prostým srovnáním komunikačních sítí zachycených na I. a II. vojenském mapování. Müllerovo vedení cesty na Vrbovce je tedy pro jeho dobu naprosto důvěryhodné a logické.

Význam záznamu v Müllerově mapě spočívá v tom, že nepřimo, ale přesně definuje cestu od Velké nad Veličkou k jihozápadu. Současně tedy i předpokládané pokračování trasy od Suchova v témže směru mimo údolí Kuželova i mimo javornický průsmyk.²⁵ Jediným možným použitelným prostorem od Velké tedy bylo návrší nad osadou zvané *Lěšť* nebo *Lěšť hora* s kótami Lěšť 421 m n. m., Bojiště 439 m n. m. a návršním sedlem v místě kuželovského větrného mlýna (srov. obr. č. 16/3). Dále k jihozápadu pak došlo k napojení na cestu od Kuželova, dodnes v terénu zčásti patrnou. Oba směry pak přecházely hřeben společně (srov. obr. č. 15/šipka).

Výstup na návrší *Lěšť hora* ve Velké nad Veličkou je v současnosti značně proměněn, protože návrší prodělalo mnoho změn. Došlo zde k parcelaci polí a luk, které místy přerušily návršní dopravní prostory, což je dobře patrné na stabilním katastru z první poloviny 19. století. U směru na Vrbovce v té době se již na II. vojenském

²⁵ Zákres cesty na Müllerově mapě jasně mívá i osadu Javorník, kterou cesta k průsmyku, tedy k osadě U Sabotů, nemohla vzhledem k terénu minout.

mapování zdůrazňuje směr přes javornický průsmyk, od kterého je do slovenského prostoru dokonce zaznačena silnice. Nikoliv však na Vrbovce, ale na Myjavu.

Přes celkovou proměnu *Lěsí hory* se na jejím východním úbočí dochovaly dva výstupy, navazující na dva přechody říčky Veličky (srov. obr. č. 16/7/a,b). Severní, méně výrazný a pravděpodobně starší, se nachází západně od kostela sv. Maří Magdaleny, ale také západně od nejvýhodnějšího, nejužšího přechodu říčky Veličky, který patrně podmínil i vznik prvotní osady kolem kostela. Jižní výstup, dopravním pohybem silně erodovaná stráž, překonává údolí u panského dvora přes méně výhodný brod, jehož nutnost si patrně vynutila jedna větev sestupu k Veličce trasy od Suchova i cesta vedoucí od javornického průsmyku. Alespoň tak to naznačují soustavy úvozů, vedoucích k lokalitě *Strážná hůrka* i poloha cesty od průsmyku k centru Velké nad Veličkou (srov. obr. č. 16/vlevo/křížek).

Zatím co výstupy na *Lěsí horu* trasou od Suchova na Vrbovce jsou jednoznačně identifikovatelné, s protilehlým výstupem k severovýchodu na návrší Háj (573 m n. m.) je to složitější (srov. obr. č. 16/c). Ve svahu přiléhajícím k osadě je několik soustav opuštěných úvozů vzniklých kromě dopravního pohybu od Suchova i z potřeb života osady.²⁶ Hlavně jako výhony na lesní pastvu a pro dopravu dřeva rozvíjející se osady (srov. obr. č. 17/obdelníky). Z toho důvodu je velmi obtížné určení prvotní linie trasy od Suchova k přechodu Veličky. Jediným vodítkem je zde poloha opevněného kostela sv. Maří Magdaleny, jehož nejbližší okolí lze patrně ztotožnit s místem prvotního osídlení.²⁷ Poloha kostela byla pravděpodobně, jako u jiných osad, motivována křížením dvou cest. Naznačenou komunikací od severovýchodu k jihozápadu za Bílé Karpaty s cestou od javornického průsmyku dále k severu nebo severozápadu, která jižněji u panského dvora navázala na trasu „*Steinerer Thor Weg*“. Nelze pominout ani blízkost nejvýhodnějšího brodového místa na Veličce vzdáleného pouhých 300 metrů západně od kostela a přilehlou říční terasu, umožňující později vznik téměř kilometr dlouhé návsi typu ulicovka.

Při rekonstrukci nejstaršího položení trasy od Suchova kolem kostela ve Velké lze uvažovat pouze s eliminací prudkých změn směru před i za říčkou Veličkou, takže pravděpodobnější zde východně od návsi budou reliktů na cestách přicházejících od severovýchodu než od jihovýchodu (srov. obr. č. 17/bílá dvojšipka). S postupným rozrůstáním návsi západně od kostela však mohl být intenzivní dopravní pohyb z tohoto směru stále více na obtíž a z tohoto důvodu se trasa, snad postupně, odkláněla více k jihu mimo rozrůstající se zástavbu. Časový vývoj tohoto odklonu je nepoznatelný,

²⁶ V současnosti je celý tento dopravní prostor evidován jako národní přírodní rezervace Zahrady pod Hájem a je přístupný pouze po značených cestách.

²⁷ Z původní gotické stavby kostela sv. Maří Magdaleny zůstal jen závěr zaklenutý gotickou křížovou klenbou. Koncem 15. století byl kostel opevněn hradbou s šestnácti klíčovými střílnami zpevněnou opěrnými pilíři. V dobách konce 17. a počátku 18. století sloužil obyvatelům jako útočiště.

Obr. č. 17. Letecký snímek části katastrálního území Velké nad Veličkou z roku 1953 a detail z roku 2012. – Vysvětlivky: detail vlevo nahoře: podoba soustavy úvozů na současném snímku; obdélníky: lokality s koncentrací stop po zaniklém dopravním pohybu; kroužek: polní trať přerušující původní dopravní prostor od kostela k severovýchodu; bílá dvojšipka: prvotní sestup trasy od Suchova z návrší Háj; černá dvojšipka: závěrečný sestup trasy od Suchova kolem panského dvora; šipka: poloha malé návsi Svárov u JV okraje kostela. – Zdroje: <https://kontaminace.cenia.cz/>; <https://mapy.cz/letecka>, doplnil a graficky upravil autor.

zřejmý je pouze konec tohoto vývoje. Ten by se mohl vázat na prostor kolem panského dvora proti mnohem méně výhodnému brodu přes Veličku, využívanému podle prvních mapování i cestou od Velké k javornickému průsmyku.²⁸ Zda závěrečnou fázi trasy inicioval vznik dvora nebo tomu bylo naopak, nelze jednoznačně určit. V každém případě tento velký dvůr svým způsobem suploval význam severněji položeného opevněného kostela. Dokonce se do jeho prostor klade tvrz, zmíněná v listině markraběte Jana Jindřicha z roku 1370. Archeologicky však zde nebyla potvrzena.²⁹

Odsunem suchovské trasy od přechodu Veličky proti kostelu sv. Maří Magdaleny mohl být vynucen i vznik nového, jižního výstupu na návrší *Lěst' hora* (srov. obr. č. 16/b), ale mohl existovat i dříve. Využíván další, jižněji položenou návsi na levém břehu Veličky i protilehlým panským dvorem. Výstup od kostela k severovýchodu přestal v nespecifikovatelné době plnit funkci na dálkové trase a stal se součástí lokální dopravní sítě, jak ukazuje II. vojenské mapování. Nakonec byl výstup od kostela k severovýchodu v délce půl kilometru z větší části rozorán a rozparcelován (srov. obr.

²⁸ Cesta od Velké k jihu přecházela Veličku kromě kostelního přechodu a přechodu u panského dvora také u jižního okraje hlavní návsi, jak naznačuje mapa stabilního katastru z roku 1825.

²⁹ AUT. KOL., Hradý, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I. Jižní Morava, Praha 1981, s. 246.

Obr. č. 18. Terénní anomálie u kostela sv. Maří Magdaleny ve Velké nad Veličkou. – Vysvětlivky: nahore: pohled na kruhovou a výškovou terénní anomálii od JJV (zdůrazněno čerchovanou čarou); dole: výřez lidarového snímku okolí kostela s totožným výřezem mapy; vpravo: poloha terénních anomálií na záhumenicových parcelách 1: poloha kruhové anomálie v prostoru zahrad; 2: poloha lineární anomálie v prostoru zahrad; 3: položení trasy od brodu přes Veličku k severovýchodu. – Zdroje: <https://ags.cuzk.cz/dmr/>, foto, doplňky a grafická úprava autor.

č. 17/kroužek). Severní část hlavní návsi si vytvořila novou, přímo k východu směřující cestu k lesu Háj, pravoúhle odbočující od záhumenicové cesty a využívanou do dnes.

Tvrz ve Velké nad Veličkou. Studium starých cest v některých případech bezprostředně souvisí i s někdejšími panskými sídly. Jediná listina, zachycující pro rok 1370 tvrz ve Velké, neupřesňuje její polohu. V souvislosti s liniemi starých pozemních komunikací je to i v případě Velké nad Veličkou značný problém, protože by to některé předpokládané linie mohlo upřesnit. Zatímní lokalizaci do prostor bývalého panského dvora je třeba brát se značnou rezervou, protože pro 14. století by to umístilo tvrz relativně daleko od nejvýhodnějšího přechodu říčky Veličky u kostela sv. Maří Magdaleny. Tvrz by zde mohla kontrolovat pouze dopravní pohyb jdoucí od javornického průsmyku a Javorníku, jiné směry by možné kontrole mohly unikat. Tvrz by se také nacházela na úpatí návrší Strážná hůrka, ze které by mohla být snadno zranitelná, což neodpovídalo zvyklostem při zakládání podobných opevněných lokalit. Vzhledem k tomu, že středověké tvrže zpravidla vznikaly uprostřed nebo v blízkosti intravilánů osad, byla pozornost při její lokalizaci soustředěna na prostor kolem opevněného kostela včetně části hlavní návsi, kde je možno předpokládat jádro osady v době jejího založení.

Prvotní osídlení by zde mohla představovat malá náves, přiléhající ke hradbám kostela na jihovýchodě, dnes zvaná Svárov. Protéká jí malý potůček, pramenící asi jeden kilometr od této návsi a zaručující spolehlivý zdroj pitné vody. Relikty cest naznačují od tohoto osídlení intenzivní pohyb více směry, především pak k návrší Háj

samostatnou „prostřední“ větví (srov. obr. č. 17). Ta mohla stát u počátku postupného odklonu trasy od Suchova více k jihu, když se osídlení u kostela počalo rozšiřovat.

Asi 100 metrů na SSZ od této malé návsi byly na lidarovém snímku objeveny dvě terénní anomálie (srov. obr. č. 18/dole), které by se předběžně daly interpretovat jako pozůstatky tvrže jak svým půdorysem, tak i možným napojením na protékající potok (možný vodní příkop). Převýšení terénu u kruhového útvaru (srov. obr. č. 18/čerchovaná čára) by naznačovalo fortifikaci typu motte; nízký pahorek je dnes rozložen na několika parcelách. I přes velkou pravděpodobnost existence nějakého opevněného sídla u kostela může definitivní závěr o této lokalitě učinit až archeologický průzkum. Pokud se přítomnost tvrže, zmíněné ve 14. století, potvrdí právě na tomto místě, zdůrazní nebo upřesní to i některá řešení staré komunikační sítě v tomto prostoru, jak byly shory zmíněny.

Závěr – interpretace komunikační sítě u javornického průsmyku

Komunikační linie označené v mapě II. vojenského mapování jako „*Commerzial Weg*“ a „*Steinerer Thor Weg*“ nelze patrně spojovat pouze s dobou tohoto prvního, skutečně relativně přesného mapování z první poloviny 19. století. Spíše je tomu naopak. Obě tyto linie pozemních spojů přes Bílé Karpaty mezi slovenským prostorem a Moravou musely vznikat hluboko v minulosti přirozeným výběrem terénu, nejpříznivějšího pro pohyb mezi tehdy existujícími výchozími body.³⁰ Do těchto terénů lze zahrnout jak bělokarpatské průsmyky, tak i návrší, sestupující z hlavního hřebene do obou jmenovaných prostor. Proč se na II. vojenském mapování, tedy již v době běžného využívání průsmyků, objevilo u přechodů Bílých Karpat pojmenování několika linií, není známo. Snad jako zdůraznění historicky významných cest postupně opouštěných v důsledku výstavby silnic, ale podobných hypotéz by se patrně našlo více. I přes nejasnost motivace pojmenování těchto linií je jejich výskyt na mapě z 19. století významný. Upozornil na některé, kdysi významné trasy přes Bílé Karpaty, které jsou dnes již zcela zapomenuty.

Výklad funkce jednotlivých linií přes Bílé Karpaty, přesněji definice výchozích bodů těchto linií, které mohly spojovat, je obtížný a většinou nemůže zcela překročit hranici hypotéz. Z hlediska přírodních predispozic pro vedení starých cest je řešení jednodušší na slovenské straně Karpat. Od hlavního hřebene směrem do Pováží tam sbíhají dlouhá boční návrší určující dopravně výhodné trasy scházející od hřebene. Na moravské straně je situace složitější, silně závislá na dané hydrografické síti, která určení výchozích bodů silně komplikuje.

Nejvíce nejasná je asi „*Commerzial Weg*“ kolem Nové Lhoty a Suchova, kde se v relativně přímém směru nabízí prostor soutoku Moravy s Olšavou, tedy okolí dneš-

³⁰ Výchozími body jsou myšlena lidská sídla nebo menší zalidněné oblasti.

Obr. č. 19. Schéma historických dálkových dopravních linií u javornického průsmyku a fotografie průsmyku od rozvodí Moravy a Váhu směrem k jihu. – Vysvětlivky: 1: linie „*Commerzial Weg*“; 2: linie „*Steinerer Thor Weg*“; 3: příčná trasa; 4: spoj překonávající rozvodí Moravy a Váhu od průsmyku k severu přes Velkou n. Veličkou; 5: optimální dopravní prostory suchých návrší s možnou návazností na přechody Bílých Karpat; 6: trasa na podkladě linie Müllerovy mapy Moravy; a: Suchov; b: Velká nad Veličkou; c: javornický průsmyk (osada U Sabotů); d: Vrbovce; e: Stará Turá; f: Myjava; křížek: návrší Paličky; šipka: návrší Paličky. – Zdroje: foto <https://www.google.com/maps>, graficky upravil a doplnil autor.

ního Uherského Hradiště. Nelze však ani vyloučit prostor kolem Uherského Ostrohu v případě pokračování dopravního pohybu přes Chřiby.

Linie „*Commerzial Weg*“ přes javornický průsmyk na Kuželov je poněkud záhadná, protože hned za průsmykem se stáčí k severozápadu, tedy přibližně k Veselí nad Moravou, i když II. vojenské mapování již jako hlavní cestu zachycuje cestu k severu k Velké nad Veličkou. Průchod Velkou musel být významný již mnohá staletí před tímto mapováním, soudě jednak podle mimořádné zástavby podél cest (ve srovnání se zástavbou Kuželova na „*Commerzial Weg*“), a jednak podle vzniku kostelní pevnosti a případně i tvrze ve Velké. Řešením problému by mohla být hypotéza o využití linie „*Steinerer Thor Weg*“. Cesta od javornického průsmyku k Velké totiž překonává plošně rozsáhlé rozvodí Moravy a Váhu, které muselo být pro dopravní pohyb, jako v případě jiných velkých rozvodí, velmi často terénně labilní. Směr od Myjavy k severu přes Velkou tedy využíval spíše trasu přes lokalitu Kamenná vrata, („*Steinerer Thor Weg*“), kolem (pravěkého?) hradiska Hrádek a po úbočí návrší Paličky dále suchou trasou k Velké.³¹ Na jejím katastru po této suché trase sestoupil až k levému břehu Veličky proti místu pozdějšího panského dvora ve Velké, kde se Velička přecházela

³¹ Přesněji od přechodu řeky Myjavy v místě vzniku pozdější osady a nakonec města stejného jména. Tato osada u brodu vznikla až pozdější, protože cca 6 km SSV od dnešního města se nachází osada Stará Myjava.

Obr. č. 20. Schéma sestupu z Paliček vložené do II. vojenského mapování a sestup na leteckém snímku. – Vysvětlivky: nahoře – 1: úsek sestupu doložitelný reliktů v terénu; 2: úsek sestupu překrytý polnostmi a zčásti dnešní zástavbou; 3: tok Veličky a bezejmenného potoka; D: panský dvůr na jižním okraji Velké n. Veličkou; J: osada Javorník; S: silnice od Velké k průsmyku; dole – dochovaný úsek sestupu s jeho reliktů na leteckém snímku z roku 2015. – Zdroje: <http://oldmaps.geolab.cz>, graficky upravil a doplnil autor.

a přechází dodnes (srov. obr. č. 16/vpravo/7). Sestup až k Veličce po suchém terénu umožnil mírně převýšený prostor mezi Veličkou a bezejmenným potokem, ústícím do Veličky rovněž proti panskému dvoru. Dnes je tento prostor zčásti zastavěný a slouží kromě zemědělství i silničnímu spojení Javorníku s Velkou (celkově je tento sestup z návrší Paličky až k jižnímu okraji Velké schematicky zachycen na obr. č. 20).

Směr od Myjavy s pokračováním od průsmyku k severozápadu po „*Commerzial Weg*“ lze zhruba ztotožnit s položením dnešních silnic až do Kuželova a lze ho charakterizovat jako mimořádný starý spoj z části Slovenska do Pomoraví kolem Strážnice. Výhodnější spoj zde asi nebyl. V průsmyku jen byla možnost vystoupat k severozápadu na okraj hlavního hřebene Bílých Karpat, zde nazvaného výmluvně Ochoz, ze kterého byla možnost sestupu jak ke Kuželovu, tak i jinam k severozápadu. Tato varianta byla patrně výhodná jen při transportech zvířat.

Příčná trasa byla detailně popsána výše až na její pokračování od Suchova dále k severovýchodu. Relikty registrovatelný dopravní pohyb lze u tohoto směru asi ztotožnit především s městem Uherský Brod včetně jeho jižního okolí (Boršice, Slavkov, Nivnice aj.). Přesah za tento prostor je zatím neřešitelný.

Dušan Cendelín

Historic Paths “Commerzial Weg” and “Steinerer Thor Weg”. Their Location in the Landscape and Connections to the Traffic Network near the Javornický Pass

The researched historic network surrounds the most southern natural crossing of the White Carpathians which is described here as the Javornický Pass. It is situated between the hamlets of Velká Nad Veličkou on the Moravian side and Myjava on the Slovak side. The essay focuses on traffic routes which crossed the White Carpathians along mountain ridges over the pass. The Second Military Survey located two historic paths – the “Commerzial Weg” and the “Steinerer Thor Weg” – in this region. However, there is one path called “Commerzial Weg” in the Javornický Pass as well, however, this route was mentioned very briefly only.

The essay identified some other paths marked as the “Commercial Weg” crossing the White Carpathian ridge more northerly, however, they were not included in the essay. On the other hand, a path of this name running via the hamlet of Suchov is described in a great detail in the essay. The landscape surrounding the hamlet was subjected to an intense field research and its results were described in the paper in detail. The work also comprises about twenty photographs and maps.

There is a separate chapter about a supposed vanished stronghold by the Church of St. Mary Magdalene in Velká nad Veličkou. The chapter also includes a description of its potential connection with historic paths. The final chapter of the essay attempted to incorporate the researched traffic lines in a broader traffic situation in the White Carpathians region on both sides of the Moravian-Slovak border.

Věra Hanelová*

**HISTORICKÁ TOPOGRAFIE A GEOGRAFIE
V BIBLIOGRAFICKÝCH SOUPOSECH
PRVNÍ POLOVINY 20. STOLETÍ.
BIBLIOGRAFIE ČESKÉ HISTORIE
JAKO HISTORICKÝ PRAMEN**

HISTORICAL TOPOGRAPHY AND GEOGRAPHY IN BIBLIOGRAPHIC LISTS
OF THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY.
BIBLIOGRAPHY OF THE CZECH HISTORY AS A HISTORICAL SOURCE

Keywords

historical topography
historical geography
history of bibliography
bibliographic lists

Abstract

The paper deals with the use of bibliographic lists as a historical source for mapping the development of historical topography and geography. It focuses on the continuous series of annual and multi-year volumes of the Bibliography of the Czech History in the first half of the 20th century.

* Mgr. Věra Hanelová, Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta, Katedra pomocných věd historických a archivnictví, Rokitanského 62, 500 03 Hradec Králové. E-mail: vera.hanelova@uhk.cz.

Místo historické geografie v Bibliografii české historie

Historická geografie jako samostatná mezioborová disciplína zaznamenala největší rozmach až v období po druhé světové válce. Doba před rokem 1945, o které příspěvek pojednává, je časem, kdy byly kladeny metodologické základy historické geografie jako oboru. Přispěly k tomu přední osobnosti tehdejší historické vědy, především Josef Vítězslav Šimák (1870–1941), Bohuslav Horák (1881–1960), Ladislav Hosák (1898–1972) a František Roubík (1890–1974). Historická geografie se zaměřovala především na regionální historickou vlastivědu, na dějiny zeměpisu a na témata z historického místopisu a názvosloví. Opírala se zejména o písemnou pramennou základnu, v menší míře o kartografické a hmotné (archeologické) prameny.¹

Tento přístup se odráží i v bibliografických soupisech sledovaného období, kde historickogeografická literatura byla soustředěna především v oddílu věnovaném historické topografii a v menší míře i v oddílu „Dějiny věd přírodních“. Samostatný pododdíl „Geografie“ se objevuje v tištěných soupisech až od počátku 30. let (poprvé v bibliografii za léta 1930–1932, vydané v roce 1934).

Již na počátku 20. století se bibliografické soupisy staly nedílnou součástí historického bádání.² *Bibliografie české historie* patřila v jejich rámci k předním informačním zdrojům a poskytovala jedinečný a nenahraditelný přehled o výsledcích historické vědy v prostoru českých zemí. Bibliografické soupisy, vydávané Historickým klubem, zahrnují období let 1904–1941 v souvislé řadě dvaceti svazků. Předkládaný příspěvek je pokusem o využití historických bibliografií jako pramene k vývoji české historické vědy na příkladu zastoupení historické geografie a topografie v soupisech první poloviny 20. století.

Počátky a vývoj projektu Bibliografie české historie. U zrodu tištěné průběžné periodické bibliografie k českým dějinám stál významný český historik Josef Pekař (1870–1937), redaktor *Českého časopisu historického*.³ V roce 1905 vyšla pod jeho vedením *Bibliografie české historie za rok 1904*, a to jako příloha jedenáctého ročníku *Českého časopisu historického*.⁴ Na 48 stranách zachycovala celkem 1263 částečně

¹ Eva SEMOTANOVÁ, Historická geografie, in: Akademická encyklopedie českých dějin. Sv. 5. H/1 (habání – historismus), red. Jaroslav Pánek, Praha 2019, s. 74–80, zde s. 75.

² Všech dvacet svazků je online přístupných v záložce „Média“ v databázi *Bibliografie dějin Českých zemí*, kterou vytváří Oddělení historické bibliografie Historického ústavu Akademie věd ČR. Dostupné z: <https://biblio.hiu.cas.cz> [cit. 25. 12. 2021].

³ O jeho životě a díle máme k dispozici rozsáhlou literaturu, zejména Zdeněk KALISTA, Josef Pekař, Praha 1994; Deníky Josefa Pekaře. 1916–1933, vyd. Josef HANZAL, Praha 2000; TÝŽ, Josef Pekař. Život a dílo, Praha 2002.

⁴ *Bibliografie české historie za rok 1904*, Praha 1905. Bibliografii sestavil František Kořínek, redigoval ji Josef Pekař. Jednotlivé rubriky přehlédl podle svých specializací archeolog a etnolog Lubor Niederle (1865–1944), historik umění Bohumil Matějka (1867–1909) a muzikolog Zde-

Obr. č. 1. Josef Pekař (1870–1937) – významný český historik a dlouholetý redaktor *Českého časopisu historického*. Fotografie zachycuje Josefa Pekaře v roce 1905. – Zdroj: Fotosbírka Oddělení historické bibliografie Historického ústavu AV ČR.

Obr. č. 2. První *Bibliografie české historie za rok 1904* vyšla jako příloha *Českého časopisu historického* v roce 1905. – Zdroj: Fotosbírka Oddělení historické bibliografie Historického ústavu AV ČR.

anotovaných bibliografických záznamů o literatuře vydané v roce 1904. Tímto útlým svazkem byla zahájena souvislá řada výběrové bibliografie, která zachycovala českou historickou produkci za období jednoho (právě uplynulého) roku.

Soupis byl rozdělen na dvě části, všeobecnou a speciální. Obě části se pak dělily na menší oddíly. Část všeobecná zahrnovala organizaci vědecké práce, bibliografii, edice pramenů a jednotlivé historické i příbuzné vědní disciplíny. Část speciální, uspořádaná chronologicky, zahrnovala literaturu k českým dějinám rozčleněnou podle století. Důvodem tohoto uspořádání byla snaha usnadnit badatelům hledání, neboť, jak uvedl Josef Pekař v předmluvě první bibliografie, „*pro práci historickou více padá na váhu příslušnost věcná než dobová*“. Každý záznam byl číslován. Záznam obsahoval

něk Nejedlý (1878–1962). Mladí historici Hugo Traub (1879–1942) a Tomáš Kalina (1874–1956) přispěli do soupisu bibliografickými záznamy z moravských časopisů.

Obr. č. 3. Členění *Bibliografie české historie za rok 1904* (vyd. 1905). – Zdroj: Fotosbírka
Oddělení historické bibliografie Historického ústavu AV ČR.

jméno autora, název díla, u knih pak následovalo místo a rok vydání a počet stran, u článků a studií byl uveden název periodika a stránkový rozsah. Používaly se zkratky a obecně se zkracovalo kvůli úspoře místa. Jmenný rejstřík a vysvětlení zkratk se staly rovněž nezbytnou součástí bibliografií. Excerptovala se významná odborná česká i zahraniční periodika, denní tisk naproti tomu procházel velmi přísným výběrem.

Josef Pekař kolem sebe soustředil okruh spolehlivých spolupracovníků, odborníků z různých vědních oborů.⁵ S jejich pomocí mohl snadněji zrevidovat materiály a vyloučit záznamy okrajového významu a zajistit tak kvalitu výběru pro bibliografii. Schéma bibliografického soupisu svědčilo o promyšlenosti a systematickosti, což potvrdila praxe v následujících letech, neboť Pekařovo rozdělení zůstávalo nezměněno i v následujících bibliografiích.

Od roku 1907 byla funkce redaktora bibliografických soupisů svěřena historikovi Josefu Kazimourovi (1881–1933).⁶ Pekař však i nadále věnoval bibliografii zvláštní pozornost. Josef Kazimour vždy v předmluvě vydaných bibliografií děkoval Josefu Pekařovi za mnohé rady a revizi své práce. Až do první světové války vycházely bibliografické soupisy v pravidelných ročních intervalech a v kvalitě, kterou vysoce oceňovala současná, a poté i další generace historiků. Narušení periodicity způsobila až první světová válka. Od roku 1915 bylo vydávání bibliografických ročenek zastaveno.

Po skončení první světové války trvalo několik let, než byla česká historická bibliografie obnovena. Redaktorovi *Bibliografie české historie* Josefu Kazimourovi se podařilo doplnit mezeru vzniklou ve válečných letech ve formě shrnutí za léta 1915–1919 až v roce 1922.⁷ Další bibliografii, opět za pětileté období 1920–1924, vydal v roce 1926.⁸ V tomto roce se Josef Kazimour vzdal redakční práce na dalších bibliografiích a práci převzal student historie Adolf Filáček (1904–1980). Hlavní odpovědnost za revizi celého díla ovšem připadla na historika a redaktora *Českého časopisu*

⁵ Lubor Niederle (rubrika „Ethnologie a archaeologie“), Bohumil Matějka (rubrika „Dějiny umění výtvarných“), Zdeněk Nejedlý (rubrika „Dějiny hudby a divadla“) a Jan Máchal (rubrika „Dějiny jazyka a literatury“). V dalších svazcích odborní recenzenti přibývají a v Bibliografii za léta 1937–1941 (vyd. 1951) se jich uvádí již 32.

⁶ Literatura k jeho životu a dílu např. Josef KLIK, Josef Kazimour, *Český časopis historický* (dále ČČH) 39, 1933, s. 588–590; Jaroslav PROKEŠ, Prof. Dr. Josef Kazimour, *Věstník Československého zemědělského musea* 6, 1933, č. 4, s. 241–244; TÝŽ, Dr. Josef Kazimour jako historik, tamtéž, s. 258–264; V. ČERNÝ, Za Dr. Josefem Kazimourem (16. X. 1881 – 5. IX. 1933), *Časopis Společnosti přátel starožitností československých v Praze* 41, 1933, s. 103–105; A. MACH, [Prof. Dr. Josef Kazimour], *Věstník Československého zemědělského musea* 6, 1933, č. 4, s. 244–245; Jiří ŠPĚT, Bibliograf Josef Kazimour. Příspěvek k dějinám Bibliografie české historie, *Národní knihovna* 8, 1997, č. 1, s. 14–17.

⁷ Bibliografie české historie za léta 1915–1919, pořádá Josef Kazimour; spolupracovali Václav Černý, Ferdinand Němec, Karel Guth, Jan Menšík, Albin Stocký, Hugo Traub, Praha 1922.

⁸ Josef KAZIMOUR, *Bibliografie české historie za léta 1920–1924*, Praha 1926.

Obr. č. 4. Josef Kazimour (1881–1933) – historik
a redaktor *Bibliografie české historie*. – Zdroj:
Fotosbírka Oddělení historické bibliografie
Historického ústavu AV ČR.

Obr. č. 5. Josef Klik (1896–1965) – historik
a redaktor *Bibliografie české historie*. – Zdroj:
Fotosbírka Oddělení historické bibliografie
Historického ústavu AV ČR.

historického Josefa Klika (1896–1965).⁹ Po dokončení soupisu za léta 1925–1926 (vyd. 1929) se Adolf Filáček vzdal další práce a Historický klub se bibliografií musel znovu zabývat.¹⁰ Řešily se nejen personální otázky, ale také problém, jak lépe organizovat sbírání materiálu a zvýšit kvalitu výběru. Volba redaktorky padla na žákyni Jo-

⁹ Jeho život a dílo najdeme v pracích Bohumila Jirouška, Josefa Blümla, Jiřího Špěta, např. Bohumil JIROUŠEK, Josef Klik. *Historik ve stínu Josefa Pekaře*, České Budějovice 2011; již dříve TÝŽ, Josef Klik – strážce odkazu velkých historiků, in: Josef Blüml – Dagmar Blümllová – Bohumil Jiroušek a kol., *Jihočeši v české historické vědě*, České Budějovice 1999, s. 133–144; Jiří ŠPĚT, Josef Klik (Zamyšlení k stému výročí jeho narození), in: *Jindřichohradecký vlastivědný sborník 7*, 1995, s. 70–77; Bohumil JIROUŠEK, *Historický klub a Josef Klik*, ČČH 97, 1999, č. 3, s. 567–581.

¹⁰ *Bibliografie české historie za léta 1925–1926*, hlavní redaktor Josef Klik; redakce Milošlav Hýsek, Vladimír Klecanda, Antonín Matějček, Bedřich Mendl, Mirko Očadlík, Josef Schránil, Josef Vítězslav Šimák, Jaroslav Werstadt; excerpoval Adolf Filáček, Praha 1929.

sefa Pekaře Stanislavu Jonášovou-Hájkovou (1904–1985).¹¹ Bylo to rozhodnutí šťastné, neboť Stanislava Jonášová-Hájková posléze věnovala bibliografii velký úsek svého života (1931–1964), a tím napomohla výrazně k udržení kontinuity a kvality bibliografie i v poválečném období.

Došlo k menší úpravě schématu bibliografií a byla zvýšena jejich přehlednost rozčleněním ve všeobecné části na dílčí oddíly. Rovněž se nově objevil seznam excerpovaných časopisů, z něhož je patrné, že bibliografie obsahovala záznamy z 312 časopisů, včetně hlavního denního tisku.¹²

Nárůst literární i časopisecké produkce a stále větší specializace historických oborů vedly k tomu, že od dalších svazků spolupracovala na bibliografii celá řada odborníků, jejichž prací bibliografie značně získala. V průměru měl každý svazek bibliografie kolem 20–30 odborných recenzentů. Recenzenti dostávali jednotlivé oddíly k odbornému přehlednutí. Bibliografii české historie z 30. let proto můžeme považovat za výjimečné dílo v tom smyslu, že se na jeho vytvoření podílela řada předních osobností české historické vědy, garantujících jeho kvalitu. Mezi těmito osobnostmi je zmiňován i historik Josef Vítězslav Šimák, který měl na starosti revizi oddílu 6 „Historická topografie“ společně se slavistou Josefem Pátou (1886–1942), který kontroloval pododdíl věnovaný Lužici.¹³ Materiál k dějinám Podkarpatské Rusi sestavoval historik a demograf František Gabriel (1901–1975).

Později ustavil Historický klub stálou bibliografickou komisi, jejímiž členy byli ředitel Archivu země České Bedřich Jenšovský (1889–1942), archivář Josef Matoušek (1906–1939), Josef Klik a Stanislava Jonášová-Hájková. Komise byla zřízena, aby řešila některé otázky související s vydáváním bibliografie a řídila její redakci.

Dílem této bibliografické komise byly i některé změny v rozdělení materiálů do přehlednějších oddílů. Od základů bylo změněno rozdělení speciální části, kde se me-

¹¹ V letech 1923–1928 studovala Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy, obor dějepis – zeměpis. Navštěvovala předměty, které přednášely významné osobnosti tehdejšího vědeckého života jako Josef Pekař, Jaroslav Bidlo, Václav Novotný, Josef Šusta, Jiří Viktor Daneš, Bedřich Šalamon, Václav Švambera, František Machát, Otakar Kádner, Gustav Friedrich a další. Docházela do semináře historika Josefa Pekaře a brzy se stala jeho oblíbenou žačkou. Byla aktivní i na půdě Historického klubu a účastnila se i Pekařových výletů. – Podrobněji o jejím životě Věra HANELOVÁ, PhDr. Stanislava Jonášová-Hájková (22. 9. 1904 – 23. 2. 1985), in: XXII. kolokvium českých, moravských a slovenských bibliografů, red. Zdeňka Mikulecká, Hradec Králové 2020, s. 66–71; Martin KUČERA, Doslov o knize a její první editore, in: Paměti Františka Jana Vaváka, souseda a rychtáře milčického z let 1770–1816. Kniha VI–VII (1810–1816), Praha 2009, s. 443–463; Archiv Národního muzea, osobní fond Stanislava Jonášová-Hájková, č. 199, kart. 1–5.

¹² Stanislava JONÁŠOVÁ-HÁJKOVÁ – Josef KLIK, Bibliografie české historie za léta 1927–1929, Praha 1931. – V seznamu je uveden i *Sborník Československé společnosti zeměpisné*.

¹³ Stanislava JONÁŠOVÁ-HÁJKOVÁ, Bibliografie české historie za léta 1930–1932, Praha 1934. – Literatura k životu a dílu Josefa Vítězslava Šimáka např. Hana KÁBOVÁ, Josef Vítězslav Šimák. Jeho život a dílo se zvláštním zřetelem k historické vlastivědě, České Budějovice 2013.

chanické dělení podle století nahradilo rozdělením na celistvější časová období.¹⁴ Byla snaha, aby bibliografické soupisy vycházely každoročně, jako tomu bylo dříve a jak si přál již Josef Pekař.

V předmluvě *Bibliografie české historie za rok 1935* (vyd. 1937) najdeme vzpomínku na nedávno zesnulého Josefa Pekaře († 23. ledna 1937) a jeho zásluhy: „Po prvé po 32 letech vychází *Bibliografie české historie bez účasti a spolupráce prof. Pekaře. Její vydavatel, Historický Klub, ztratil v Pekařovi nejen svého budovatele a svého prvního starostu, nejen redaktora Českého Časopisu Historického, nýbrž i prvního organizátora Bibliografie české historie*“.¹⁵ I když se Josef Pekař nemohl osobně věnovat vydávání *Bibliografie české historie*, vždy projevoval zájem, pomáhal radami a psal recenze na nově vydané svazky. Novinkou od tohoto svazku byl francouzský překlad obsahu, pořizovaný na základě podnětu historika Josefa Šusty (1874–1945). Poslední předválečný soupis, který vyšel kvůli politickým událostem se zpožděním v prosinci 1938, byla *Bibliografie české historie za rok 1936*.¹⁶

Druhá světová válka výrazně poznamenala českou historickou vědu i českou historickou bibliografii. Bylo pozastaveno vydávání *Českého časopisu historického* i řady dalších vědeckých a odborných časopisů, stejně jako *Bibliografie české historie*. Stanislava Jonášová-Hájková však pokračovala v excerpci i za druhé světové války a po ní. Po překonání poválečných obtíží, tiskových i finančních, vyšel v roce 1951 s podporou ministerstva školství mohutný svazek shrnující literaturu za období let 1937–1941.¹⁷ Byl to rovněž poslední z dvaceti svazků *Bibliografie české historie*, které vydal Historický klub.

Úkolu pokračovat ve vydávání bibliografických soupisů se ujal v polovině 50. let nově založený Historický ústav Československé akademie věd, kde byl při knihovně vytvořen bibliografický pracovní tým. K obnovení vydávání bibliografií došlo v roce 1957, kdy byl vydán bibliografický soupis pod názvem *Bibliografie československé historie za rok 1955*. Na rozdíl od první světové války se mezery v bibliografii z let 1942–1954 nepodařilo zaplnit dodnes.¹⁸

¹⁴ J. Kl., [Zpráva]. *Bibliografie české historie za léta 1933–1934*, sestavila Stanislava Jonášová-Hájková, ČCH 42, 1936, č. 3–4, s. 623–624.

¹⁵ Stanislava JONÁŠOVÁ-HÁJKOVÁ, *Bibliografie české historie za rok 1935*, Praha 1937.

¹⁶ *Bibliografie* vyšla později o celé tři měsíce. Svazek byl připraven již v září, ale bylo potřeba doplnit některá data. Mobilizace a další bouřlivé události roku 1938 však tyto práce zdržely a na vydání měl také vliv přechodný nedostatek papíru (Stanislava JONÁŠOVÁ-HÁJKOVÁ, *Bibliografie české historie za rok 1936*, Praha 1938).

¹⁷ Stanislava JONÁŠOVÁ-HÁJKOVÁ, *Bibliografie české historie za léta 1937–1941*, Praha 1951.

¹⁸ Podrobněji k dějinám historické bibliografie v první polovině 20. století zejména práce Václavy HORČÁKOVÉ, *Bibliografie české historie k dějinám Československa v letech 1918–1938*,

Historická bibliografie jako pramen historické geografie

Potenciál studia historických bibliografií pro dějiny historické geografie lze blíže ozřejmit na základě dvojice modelových sond – zvoleny byly oddíl 6 „Historická topografie“ a oddíl 10 „Dějiny věd přírodních“ (zastoupené již v prvním svazku bibliografie za rok 1904). V těchto oddílech je možné v průběhu následujících desetiletí nalézt záznamy týkající se historické topografie a geografie. Najdeme zde záznamy prací od osobností těchto vědních oborů, jako byli již zmiňovaní Josef Vítězslav Šimák, Bohuslav Horák, Ladislav Hosák, František Roubík nebo také August Sedláček (1843–1926), Antonín Profous (1878–1953), Karel Kuchař (1906–1975), Bedřich Šalamon (1880–1967), Václav Švambera (1866–1939), Ivan Honl (1898–1984) a mnozí další.

Zmíněné oddíly byly v rámci všeobecné části prvního bibliografického soupisu za rok 1904 součástí následující struktury:

Část všeobecná:

1. Organisační vědecké práce
2. Bibliografie
3. Edice pramenů
4. Diplomatika, paleografie, heraldika, numismatika, chronologie
5. Genealogie
6. Historická topografie
7. Celková sepsání dějin
8. Historikové čeští
9. Dějiny jazyka a literatury
10. Dějiny věd přírodních
11. Dějiny školství
12. Dějiny hudby a divadla
13. Dějiny umění výtvarných
14. Dějiny právní
15. Dějiny sociální a hospodářské
16. Dějiny církevní a náboženské

in: Reflexe dějin první Československé republiky v české a slovenské historiografii. Sborník referátů přednesených na kolokviu pořádaném Historickým ústavem AV ČR v Praze 18. listopadu 1997, red. Josef Harna, Praha 1998, s. 175–187; TÁŽ, Historická bibliografie, in: Akademická encyklopedie českých dějin. Sv. 5. H/1 (habání – historismus), red. Jaroslav Pánek, Praha 2019, s. 65–69; dále studie Jiřího ŠPĚTA, Příspěvky k dějinám bibliografie české historie, Česká bibliografie 3, 1963, s. 94–118; podrobněji o osobnostech zakladatelů bibliografie české historie Čeňku Zíbrtovi, Josefu Pekařovi, Josefu Kazimouřovi, Josef Kličkovi a Stanislavě Jonášové-Hájkové ve studii Marie MA-KARIUSOVÉ, The Founders of the Czech Bibliography, in: Historical bibliography as an essential source for historiography, ed. Kristina Rexová – Bernadette Cunningham – Václava Horčáková – Věra Hanelová, Newcastle upon Tyne 2015, s. 65–82.

17. Dějiny vojenství
18. Ethnologie a archaeologie

Oddíl 6 „Historická topografie“. Tento oddíl nejprve obsahoval záznamy o literatuře s všeobecným záběrem a pak následovaly pododdíly 1. Čechy a 2. Morava a Slezsko. Od *Bibliografie české historie za rok 1906* (vyd. 1907) došlo k rozdělení pododdílu 2, kdy se Slezsko stalo pododdílem 3. Od *Bibliografie české historie za léta 1915–1919* (vyd. 1922) se pak objevuje pododdíl 4. Slovensko. Od *Bibliografie české historie za léta 1920–1924* (vyd. 1926) přibyl pododdíl 5. Podkarpatská Rus. Počinaje *Bibliografií české historie za léta 1925–1926* (vyd. 1929) pak vzniká pododdíl 6. Lužice. Od *Bibliografie české historie za léta 1927–1929* (vyd. 1931) se objevují další změny, aby se bibliografické soupisy staly přehlednější a usnadnilo se v nich vyhledávání. Jednotlivé oddíly proto byly rozděleny na menší části a úseky, opatřené samostatnými titulky, a k celé bibliografii byl připojen podrobný obsah. Nová struktura oddílů 6 „Historická topografie“ vypadala následovně:

- Topografie všeobecně
 - a) Místní názvy povšechně
 - b) Pamětní knihy obcí
- ČSR jako celek
- Čechy
 - a) Hromadně
 - b) Abecedně podle měst
- Morava
 - a) Hromadně
 - b) Abecedně podle měst
- Slezsko
 - a) Hromadně
 - b) Abecedně podle měst
 - c) Slezsko zahraniční
- Slovensko
 - a) Hromadně
 - b) Abecedně podle měst
- Podkarpatská Rus
 - a) Hromadně
 - b) Abecedně podle měst
- Lužice (souborně)
 - a) Bibliografie
 - b) Dějiny
 - c) Obyvatelstvo a národn. poměry
 - d) Literatura a hudba

- e) Topografie
- f) Biografie
- g) Styky zahraniční

Tab. 1. Přehled změn oddílu 6 „Historická topografie“ v bibliografických soupisech z let 1930–1932, 1936, 1937–1941.

Bibliografie české historie za léta 1930–1932 (vyd. 1934)	Bibliografie české historie za rok 1936 (vyd. 1938)	Bibliografie české historie za léta 1937–1941 (vyd. 1951)
6. Historická topografie Topografie všeobecně a) Místní názvy ČSR jako celek Čechy a) Hromadě b) Abecedně podle měst Morava a) Hromadě b) Abecedně podle měst Slezsko a) Hromadě b) Abecedně podle měst c) Slezsko zahraniční Slovensko a) Hromadě b) Abecedně podle měst Podkarpatská Rus a) Hromadě b) Abecedně podle měst Lužice (souborně) a) Bibliografie a prameny b) Dějiny c) Obyvatelstvo a národnostní poměry d) Jazyk, literatura a hudba e) Ostatní kulturní poměry f) Topografie g) Biografie h) Styky zahraniční	6. Historická topografie Topografie všeobecně a) Osídlení krajů b) Místní názvy ČSR jako celek Země Česká a) Hromadě b) Abecedně podle měst Země Moravskoslezská a) Hromadě b) Abecedně podle měst Země Slovenská a) Hromadě b) Abecedně podle měst Země Podkarpatoruská a) Hromadě b) Abecedně podle měst Území, která po delší dobu, patřivala k českému státu a) Kladsko b) Lužice (souborně) 1. Bibliografie a prameny 2. Dějiny 3. Obyvatelstvo a národnostní poměry. Národopis 4. Jazyk, literatura a hudba 5. Ostatní kulturní poměry 6. Topografie 7. Biografie 8. Styky zahraniční c) Slezsko	6. Historická topografie Topografie všeobecně a) Osídlení krajů b) Místní názvy ČSR jako celek Země Česká a) Hromadě b) Abecedně podle míst Země Moravskoslezská a) Hromadě b) Abecedně podle míst Země Slovenská a) Hromadě b) Abecedně podle míst Území, která po delší dobu, patřivala k českému státu a) Kladsko b) Lužice (souborně) 1. Bibliografie a prameny 2. Dějiny 3. Obyvatelstvo a národnostní poměry. Národopis 4. Jazyk, literatura a hudba 5. Ostatní kulturní poměry 6. Topografie 7. Biografie 8. Styky zahraniční c) Slezsko d) Zakarpatská Ukrajina 1. Hromadě 2. Abecedně podle míst

Obr. č. 6. Úvodní strana oddílu 6 („Historická topografie“) v *Bibliografii české historie za rok 1914* (vyd. 1915). – Zdroj: FOTOSBÍRKA Oddělení historické bibliografie Historického ústavu AV ČR.

Největší změna v oddílu 6 „Historická topografie“ nastala v *Bibliografii za rok 1936* (vyd. 1938), kde Morava a Slezsko byly spojeny v jeden celek a území kladské, lužické a zahraničního Slezska bylo shrnuto pod jediný pododdíl se společným názvem: „Území, která po delší dobu patřivala k českému státu“.

Vývoj struktury historických bibliografií se z hlediska geografického záběru postupně měnil. Na počátku 20. století byl koncept bibliografie pojímán jako soubor literatury k dějinám historických zemí Koruny české, po první světové válce pak postupně směřoval k pojetí bibliografie jako soupisu literatury k dějinám stávajícího státního útvaru – Československa. Byly doplněny pododdíly k dějinám Slovenska a Podkarpatské Rusi, aby bylo pokryto celé území československého státu, na druhé straně však v bibliografii stále ještě zůstaly původní pododdíly k dějinám Lužice, Kladska a zahraniční části Slezska. Do značné míry to bylo pravděpodobně ovlivněno i tehdejšími politickými událostmi, především ohrožením Československa nacismem. Na tento koncept geografického záběru bibliografie v rozsahu současného státu pak navázala v letech po druhé světové válce česká historická bibliografie i novým názvem. Název *Bibliografie české historie* byl v roce 1957 změněn na *Bibliografie československé historie*.

Oddíl historické topografie se z hlediska počtu záznamů v bibliografických soupisech řadil na první nebo druhé místo. Na této pozici se střídal s oddílem 9 „Dějiny jazyka a literatury“. Josef Pekař si byl vědom rozsáhlosti tohoto oddílu, v jedné ze zpráv k bibliografickému soupisu napsal: „... nejrozsáhlejší je rubrika *Dějiny jazyka a literatury* (73 str.). ... Další nejobjemnější oddíl je *Historická topografie* (52 str.). ... Ale ani prof. Kazimour ani výbor Hist. Klubu netají se tím, že v budoucnosti bude třeba omeziti rozsah práce na kusy vědecky hodnotné. Rostoucí produkce denního tisku nebude moci býti zachycována dosavadním způsobem: představte si jen, co článků se objeví v novinách k svátku Husovu, jaký příval příspěvků přinesou rozličná jubilea, jde-li o Jiráska, Havlíčka, Masaryka atd.! Většina toho zboží je vědecky zhola nedůležitá a plně zachycování jeho by ubilo Bibliografii. ... Jsou oddělení jako historické topografie, v nichž, pravda, lze málo místa ušetřiti, ale ve většině rubrik dotčených lze docíliti mnoho úspor“.¹⁹

Jednou z příčin značného rozsahu topografických oddílů bibliografických soupisů byla ovšem i absence zeměpisného rejstříku. Tento rejstřík do značné míry nahrazovalo uspořádání oddílů na pododdíly podle lokalit. V rámci kompletního soupisu to umožňovalo oddělit obecněji zaměřené práce od dílčích studií věnovaných lokálním dějinám, což bylo pro přehlednost bibliografie na škodu. Geografické hledisko tu sehrálo významnou roli při zpřístupnění záznamů, které by často bylo možné zařadit i tematicky, ale z hlediska celkového rozvržení bibliografie by to bylo spíše nevýhodné.

¹⁹ J. P., [Zpráva], *Bibliografie české historie za léta 1920–1924*, ČČH 32, 1926, s. 634.

Tab. 2. Přehled počtu záznamů vztahující se k jednotlivým částem tehdejšího Československa.

Bibliografie české historie za rok / za léta	Počet záznamů (Čechy)	Počet záznamů (Morava, Slezsko)	Počet záznamů (Morava)	Počet záznamů (Slezsko)	Počet záznamů (Slovensko)	Počet záznamů (Podkarpatská Rus)	Počet záznamů (Lužice)	Počet záznamů (Kladsko, Lužice, Slezsko)
1904 (vyd. 1905)	154	38						
1905 (vyd. 1906)	147	47						
1906 (vyd. 1907)	207		59	16				
1907 (vyd. 1908)	136		40	13				
1908 (vyd. 1909)	186		62	19				
1909 (vyd. 1910)	194		57	19				
1910 (vyd. 1911)	259		50	15				
1911 (vyd. 1912)	213		65	23				
1912 (vyd. 1913)	187		51	13				
1913 (vyd. 1914)	181		64	19				
1914 (vyd. 1915)	140		33	9				
1915–1919 (vyd. 1922)	432		94	60	14			
1920–1924 (vyd. 1926)	645		192	72	77	18		
1925–1926 (vyd. 1929)	622		118	53	40	52	35	
1927–1929 (vyd. 1931)	521		197	31	53	11	115	
1930–1932 (vyd. 1934)	428		143	26	42	14	94	
1933–1934 (vyd. 1936)	469		173	49	67	9	94	
1935 (vyd. 1937)	310		109	30	40	4	82	
1936 (vyd. 1938)	280	112			38	5		136
1937–1941 (vyd. 1951)	915	399			131			145 (též Podkarp. Rus)

Tab. 3. Počty záznamů a procentuální zastoupení historické topografie v bibliografických ročenkách.

Bibliografie české historie za rok/za léta	Počet záznamů celkem	Počet záznamů v oddílu historické topografie	% zastoupení historické topografie
1904 (vyd. 1905)	1263	195	15,44
1905 (vyd. 1906)	1378	205	14,78
1906 (vyd. 1907)	1779	294	16,53
1907 (vyd. 1908)	1665	194	11,65
1908 (vyd. 1909)	1709	275	16,09
1909 (vyd. 1910)	1799	280	15,56
1910 (vyd. 1911)	1874	333	17,77
1911 (vyd. 1912)	1908	309	16,19
1912 (vyd. 1913)	1697	260	15,32
1913 (vyd. 1914)	1807	277	15,33
1914 (vyd. 1915)	1399	187	13,37
1915–1919 (vyd. 1922)	4985	646	12,96
1920–1924 (vyd. 1926)	7052	1079	15,30
1925–1926 (vyd. 1929)	4561	931	20,41
1927–1929 (vyd. 1931)	7139	961	13,46
1930–1932 (vyd. 1934)	6849	779	11,37
1933–1934 (vyd. 1936)	6646	929	13,98
1935 (vyd. 1937)	4162	629	15,11
1936 (vyd. 1938)	4422	623	14,08
1937–1941 (vyd. 1951)	14195	1838	12,95

Bibliografické soupisy se rovněž dostaly do pozornosti **recenzí a polemik**. Jedna z nejzajímavějších byla publikována v roce 1907 od historika a bibliografa Čenka Zíbrta (1864–1932) a týkala se *Bibliografie české historie za rok 1905* (vyd. 1906).²⁰ Přináší nejen celkový pohled na „Pekařovu“ bibliografii, ale také kritiku oddílu historické topografie: „... v oddílu 6 *Historická topografie*, uvádí Pekař před výčtem *abecedním monografií topografických vlastivědné sborníky a časopisy*, ale jen německé:

²⁰ Literatura k životu a pojetí kulturní historie Čenka Zíbrta např. Jiří ŠPĚT, *Bibliografické dílo Čenka Zíbrta*, Česká bibliografie 12, 1976, s. 181–223; Josef BLÜML – Dagmar BLÜMLOVÁ, Čeněk Zíbrt – zakladatel oboru kulturní historie, in: Josef Blüml – Dagmar Blümllová – Bohumil Jiroušek a kol., *Jihočeši v české historické vědě*, České Budějovice 1999, s. 43–57; Čeněk Zíbrt a kulturní historie. *Studie a materiály*, vyd. Dagmar Blümllová, České Budějovice 2003; Josef BLÜML, *Kulturní historik Čeněk Zíbrt*, České Budějovice 2014.

Mitth. des nordböh. Excursions-Club (opravuji genitiv: ... Clubs v č. 124 a v rejstříku!), Erzgebirgs-Zeitung, Unser Egerland, Deutsche Volkskunde aus d. öst. Böhmen. Doplňte tento výčet. Nejsou tu uvedeny německé časopisy důležitější, jež obsahují mnohem více článků k historické topografii: Riesengebirge im Wort und Bild; Der Wanderer im Riesengebirge; Altvater; Aus deutschen Bergen (Nordböhmisches Touristenzeitung); Lusatia; Jahresbericht der Grafschaft Glatz; Jahrbuch des Gebirgsvereines für das Jeschken- und Isergebirge; Jahrbuch des Gebirgsvereines für die sächsisch-böhmische Schweiz; Mittheil. d. deutschen Böhmerwaldbundes; Deutsche Heimat, Blatt für deutsche Volkskunde und Kulturgeschichte in Österreich, vydává Dr. Ed. Stephan v Prachaticích; Mitteilungen zur Volkskunde des Schönhengster Landes, Mähr. Trübau atd. Jak patrně z tohoto výčtu, jmenuje Pekař čtyři německé časopisy turistické a lidovědné místo ostatních asi 20... Mrzutá věc jest při tom, že historicko-topografické i jiné vůbec historické články ze všech těchto uvedených časopisů nejsou excerpovány ani bohatý zdroj bibliografických údajů z Deutsche Arbeit za 1905 není úplně vyčerpán. Divně dále působí prazvláštní šetrnost a neobvyklá pozornost ke čtyřem nepatrným německým časopisům krajinským – když z českých, moravských a slezských publikací a časopisů vlastivědných a krajinských, věru, důležitějšího obsahu a významu, jmenován tu není ani jediný! Jaké tu bylo měřítko? Kde je úplnost? “... Shrnujeme: Topografie Čech jest naprosto neúplná, abecední pořad jest směsice z jmen českých a německých bez ladu a skladu, nevyčerpává než některé svazky ze souborných děl, neuvádí mnoho a mnoho samostatných knih i článků topografických. Celkem, tak jak seskupena jsou jednotlivá čísla do „topografie Čech,“ jest to směs prací z oboru církevního, hospodářského, sociálního, uměleckého, vojenství, politiky, kulturní historie atd. – a v dalších pak příslušných oddílech nejsou revokace na tato čísla pravidelně a důsledně provedeny, kde by jich každý především hledal. Místo oprav a přehazování hesel atd. byla by vědeckější práce a kratší, znova na základě materialu mnohem hojnějšího, který mám po ruce, sestaviti tento zcela nepodařený oddíl, zmatený oddíl, který nijak nepoučí, kdo by v něm hledal, co napsáno za rok 1905 o historické topografii Čech.“²¹

Následuje odpověď Josefa Pekaře: „Na námitku, že rubrika *Historické topografie* obsahuje směs prací, jež se týkají také jiných oborů, odpovídám, že to v žádné bibliografii světa jinak býti nemůže (věc je již v pojmu hist. topografie). ... Výtky, že bibliografie není úplná vůbec, mne stihnouti nemohou; pověděl jsem v úvodu, že všech venkovských listů neexcerpujeme, že nerozepisujeme jednotlivých sborníků místopisných a řekl jsem proč – v té příčině úplnou nebude ani příští bibliografie naše a konec konců nemůže býti žádná bibliografie. Proto tvrzení, že v oddílu *Historické topografie* chybí „mnoho a mnoho“, jsou velmi laciná – víme to, přiznáváme to, ale vědomě spo-

²¹ Č. ZÍBRT, [Recenze]. Bibliografie české historie za rok 1905, Časopis Musea Království českého 81, 1907, č. 1, s. 146–168.

Obr. č. 7. Historik Čeněk Zíbrt (1864–1932).
– Zdroj: Fotosbírka Oddělení historické
bibliografie Historického ústavu AV ČR.

*kojujeme se jen excerpováním listů hlavních.*²² Tolik tedy z dobové výměny názorů mezi Čeněkem Zíbrtem a Josefem Pekařem.²³

V oddílu věnovaném historické topografii „Pekařovy“ bibliografie za rok 1905 jsou zastoupeny záznamy z českých a německojazyčných periodik. Z českých časopisů byly excerpovány kromě *Českého časopisu historického* především *Časopis Matice moravské*, *Časopis Musea Království českého*, *Časopis Společnosti přátel starožitnos-*

²² J. PEKAŘ, [Diskuse]. Bibliografie české historie za rok za rok 1905, ČČH 13, 1907, s. 104–111.

²³ Kritika, ač oprávněná, nesla nádech odvety vůči Pekařovi. Počátky jejich sporu pramení po vydání prvního svazku *Bibliografie české historie*, kterou zveřejnil Čeněk Zíbrt v roce 1900 s podporou Historického spolku a České akademie věd. Jeho dílo se však setkalo s ostrou kritikou ze strany Jaroslava Golla (1846–1929) a později i dalších historiků (Josef Pekař, Kamil Krofta). Kritické ohlasy vycházely především na stránkách *Českého časopisu historického*. Zíbrt usiloval o co největší úplnost materiálu, často bez ohledu na kvalitu, chyběl kritický výběr materiálu. Sám Zíbrt měl nejasnosti ve struktuře a chyběly rejstříky, s jejichž sestavením se počítalo až po dokončení kompletní bibliografie. Panovaly obavy o dokončení tak široce pojatého díla a ty se nakonec ukázaly oprávněné. Zíbrt v průběhu let 1900–1912 vydal pět svazků *Bibliografie české historie*. Výhrady k čtvrtému a pátému dílu nakonec přivedly Zíbrta k zastavení práce.

ti českých, Český lid, Památky archeologické a místopisné nebo *Sborník Historického kroužku*. Regionální tiskoviny byly zpracovány pouze výběrově (např. *Časlavský kraj, Český jih, Mladoboleslavské listy, Jihočeské listy, Věstník Poděbradska, Tábořský kraj, Ohlas od Nežárky, Lubina, Hlasy z Pobečví, Hanácký kraj, Nové Jihlavské listy* a další). Pozornost byla věnována výročním zprávám středních škol a větším článkům v denním tisku (např. v *Národních listech*). Paletu příspěvků doplňovaly články z časopisů, které měly jiné odborné zaměření (např. *Beseda učitelská*). Z německojazyčných časopisů byla kromě výše jmenovaných věnována pozornost především těm historicky zaměřeným, jako byly *Mittheilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen* a *Zeitschrift des Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens*.

Pekařův koncept výběrové bibliografie nemohl postihnout v úplnosti regionální vlastivědné a topografické práce. Důraz kladl na výběr kvalitnějších (významnějších) prací; garantovali je specialisté při přehlédnutí jednotlivých oddílů bibliografie. Na druhé straně s nárůstem publikací a tiskovin v meziválečném období ani odborníci nečetli vše, co bylo v bibliografiích uvedeno. Pokud si nebyli jisti, záznam v soupisu ponechali, díky čemuž docházelo k dalšímu kvantitativnímu nárůstu záznamů v ročenkách, a to včetně méně významných nebo bezvýznamných prací.²⁴

Oddíl 10 „Dějiny věd přírodních“ zpočátku zahrnoval záznamy ze všech přírodních věd souhrnně, bez zřetelného rozlišení. Můžeme se zde setkat se záznamy z oboru filosofie, matematiky, mykologie, meteorologie, alchymie, mineralogie, biologie, lékařství, lékárenství, geografie, kartografie a mnohých dalších.

Hned v prvním bibliografickém soupisu za rok 1904 je potom pod č. 538 záznam týkající se historické geografie.²⁵ V dalších soupisech můžeme v tomto oddílu najít záznamy vztahující se k životu osobností oboru geografie či kartografie – zpravidla šlo o nekrology či texty vzniklé u příležitosti životních jubileí. V soupisu za rok 1906 (vyd. 1907) se objevují tři záznamy o životě geodeta, kartografa a geografa Karla Kořistky (1825–1906). V soupisu za rok 1909 (vyd. 1910) jsou tři záznamy k životu geografa a meteorologa Františka Augustina (1846–1908) a jeden o geografovi Janu Palackém (1830–1908). V soupisu za léta 1915–1919 (vyd. 1922) jsou záznamy evidující studie geografa Václava Švambery (1866–1939), další záznamy se vztahují k osobnostem, jako byl geograf Jaroslav Vlach (1852–1917), geograf Jaroslav Zdeněk (1837–1923) nebo kartograf a astronom Martin Alois David (1757–1836).

V dalších soupisech počet záznamů mírně narůstá. V soupisu za léta 1927–1929 (vyd. 1931) se oddíl 10 podrobněji rozčleňuje a záznamy vztahující se ke geografii

²⁴ Josef KLIK, [Recenze], Bibliografie československé historie za rok 1955, sestavili Stanislava Jonášová – Lumír Nesvadbík – Anna Škorupová, *Časopis Společnosti přátel starožitností* 66, 1958, s. 112–113.

²⁵ Robert LIEBLEIN, Die verschiedenen Bestimmungen der geographischen Breite von Prag seit 1751, in: *Jahresbericht des K. K. Deutschen Staatsgymnasiums in der Stadt Kgl. Weinberge* 1903/04, s. 3–27. (vyšlo též samostatně).

Obr. č. 8. Úvodní stránka pododdílu „Geografie“ (oddíl 10 „Dějiny věd přírodních“) v *Bibliografii české historie za léta 1930–1932* (vyd. 1934). – Zdroj: Fotosbírka Oddělení historické bibliografie Historického ústavu AV ČR.

a kartografii najdeme v pododdílu „Jednotlivé přírodní vědy všeobecně“. V soupisu za léta 1930–1932 (vyd. 1934) opět proběhly drobné změny v oddílu 10, kdy z nich byla vyloučena filosofie a národopis a tyto byly zařazeny jako oddíly samostatné. Jednotlivé přírodní vědy byly více specifikované a „Geografie“ se stala samostatným pododdílem a obsahovala 33 záznamů o literatuře. Mezi těmi, kdo tento oddíl recenzoval, najdeme geografa a kartografa Karla Kuchaře.

V soupisu za léta 1933–1934 (vyd. 1936) se celý oddíl 10 přejmenoval na „Dějiny věd přírodních a lékařství“ a k pododdílu geografie byla přiřazena ještě meteorologie. Od tohoto soupisu oddíl 10 „Dějiny věd přírodních a lékařství“ recenzoval geograf Ladislav Jonáš (1902–1962).²⁶ V poslední bibliografii za léta 1937–1941 (vyd. 1951), kterou vydal Historický klub, se pododdíl přejmenoval na „Geografie, kartografie, geodesie, meteorologie“ a obsahoval 102 záznamů.

Závěr

Souvislá řada historických bibliografií první poloviny 20. století je zajímavým historickým pramenem nejen k dějinám české historické vědy, ale i příbuzných vědních oborů, ke kterým se řadí i historická geografie.

Bibliografické ročenky byly od počátku koncipovány jako výběrové bibliografie. O to zajímavější je výběr záznamů z historické geografie, topografie i dalších příbuzných věd, které byly do soupisů během sledovaného období zařazovány. Z hlediska kvantitativního byl podíl těchto záznamů v *Bibliografii české historie* poměrně stabilní, měnilo se však jejich třídění a rozvržení do jednotlivých oddílů a pododdílů. Odráží se v nich vývoj a rostoucí význam historickogeografických studií pro historickou vědu.

Historickogeografické záznamy se v *Bibliografii české historie* dělí do oddílů „Historická topografie“ a „Dějiny věd přírodních“, což svědčí o terminologické nevyhraněnosti formující se historické geografie. V oddílu věnovaném historické topografii najdeme převážně záznamy z místopisu a vlastivědy, kde se postupně vyčleňují širě pojaté práce k dějinám osídlení a onomastická a toponomastická studia. Vznikalo poměrně málo teoretických a metodických prací. K těm se česká historická věda dopracovala až na konci sledovaného období, a to především díky Františku Roubíkovi.²⁷

Oddíl „Dějiny věd přírodních“, později se specializovaným pododdílem „Geografie“, obsahoval převážně záznamy k dějinám oboru, ale i literaturu zaměřenou na historickou kartografii. Objevují se v něm rovněž záznamy o mezinárodních geografic-

²⁶ Manžel Stanislavy Jonášové-Hájkové.

²⁷ František ROUBÍK, *Příručka vlastivědné práce*, Praha 1941. Tuto příručku nalezneme v *Bibliografii české historie* za léta 1937–1941 (vyd. 1951) pod záznamem č. 2036.

kých konferencích, kongresech nebo sjezdech. Dále jsou zde záznamy k životním výročím nebo nekrology osobností oboru. Tento oddíl, sice méně rozsáhlý, ale z hlediska zaměření velmi zajímavý, dokumentuje spolupráci historiků a geografů a vývoj bádání od studia starých map k moderním atlasům a k využití mapového zobrazení v práci historika.

Kvantitativní sondy do problematiky nabízejí tabulky. Tab. 2 s přehledem počtu záznamů vztahujících se k jednotlivým částem tehdejšího Československa ukazuje, že počet záznamů pro oblast Čech vždy převažoval, a tím nabízí odpověď na případnou otázku, nakolik zůstala bibliografie zaměřena primárně na Čechy a nakolik je v ní reflektována literatura o Moravě, Slovensku, Podkarpatské Rusi nebo Lužici. Tab. 3 přinesla počty záznamů a procentuální zastoupení historické topografie v bibliografických ročenkách. Ukázala na poměrně stabilní pozici záznamů z oboru historické topografie v rámci historické vědy. Drobná výjimka nastala v *Bibliografii české historie za léta 1925–1926* (vyd. 1929), kdy procentuální zastoupení poněkud narostlo. Naopak drobný pokles zaznamenáváme v soupisech za období první a druhé světové války a na konci 20. a počátku 30. let, tedy v době velké hospodářské krize.

Předkládaná studie je dílčí bibliografickou sondou k využití bibliografických soupisů, odráží jejich výpovědní hodnotu ve smyslu vzájemného interdisciplinárního propojení oboru bibliografie a historické geografie (odraz vývoje pojetí historické geografie v *Bibliografii české historie*). Téma skýtá mnoho příležitostí pro další bádání, jak pro bibliografy, tak i geografy.

Věra Hanelová

Historical Topography and Geography in Bibliographic Lists of the First Half of the 20th Century. Bibliography of the Czech History as a Historical Source

The article deals with the development of Czech historical bibliography in the first half of the 20th century and describes how the Bibliography of Czech History was processed and published between the years 1905 and 1951. Undoubtedly, this continuous series is an interesting historical source good not only for mapping history of Czech historical science, but also for better understanding of related scientific disciplines, which also include historical geography. This article focuses on sections devoted to historical topography, cartography and geography and their changes in the structure of single bibliographic lists. These sections underwent significant changes that reflected the development of the field, while taking the political and geographical development of the Czech state in account. We can find many important personalities of the Czech historical community among their reviewers. These scientists also remarkably influenced the development of Czech historical geography.

Bibliographic yearbooks have always been designed to be selective bibliographies. This fact makes the selection of records from historical geography, topography and other related sciences even more interesting.

Historical-geographical records in the Bibliography of Czech History are divided into two sections: “Historical Topography” and “History of Natural Sciences”. It is a sign that confirms terminological vagueness of the emerging field of historical geography. We find mostly records from topography and Czech national history in the section devoted to historical topography. In addition, we can also observe how the history of settlements, onomastic and toponomastic studies were gradually being separated. Yet relatively few theoretical and methodological works were produced at that time. The other section, called “History of Natural Sciences” – later with a specialized subsection “Geography” – contained mainly records of the history of the field, but also some literature focused on historical cartography. There also occur records of various international geographical conferences, congresses or conventions. Moreover, this material is added with life anniversary records and/or obituaries of important personalities in the field. Even though the “History of Natural Sciences” section is less extensive as a whole, it definitely is interesting in terms of its focus: it documents the cooperation between historians and geographers, along with the development of scientific work, beginning with simple study of old maps and ending with creating modern atlases and the use of various maps by historians in general.

RECENZE A ZPRÁVY

Eva NOVOTNÁ – Mirka TRÖGLOVÁ SEJTKOVÁ – Miroslav ČÁBELKA – Josef PATÁK, Aretinova mapa Českého království, Praha, Karolinum 2021, 241 s. ISBN 978-80-246-4797-5.

Několik posledních let se neslo ve znamení velkých kartografických výročí, která prostřednictvím odborných seminářů upomínala na několikasetletá jubilea nejvýznamnějších kartografických památek českých zemí. Jako jeden z důležitých úkolů v oboru dějin kartografie lze spatřovat nové a komplexní zpracování dosavadních i nových poznatků o těchto stěžejních mapových dílech, s využitím nejnovějších technologií i metod výzkumu. Této výzvy se chopil autorský kolektiv pod vedením Evy Novotné z Mapové sbírky Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy (dalšími autory jsou pracovníci Mapové sbírky Mirka Tröglová Sejtková a Josef Paták a dále Miroslav Čábelka z Katedry aplikované geoinformatiky a kartografie Přírodovědecké fakulty UK), který připravil monografii o Aretinově mapě Čech, a to u příležitosti čtyřsetletého

výročí jejího prvního vydání (1619). Právě v Mapové sbírce se totiž několik cenných exemplářů pozdějších vydání mapy nachází.

Knihla je rozčleněna do dvou základních částí. První z nich tvoří textová část, dále strukturovaná do tematických kapitol. Není bohužel příliš jasně, proč nikde v textu, ani v obsahu práce nejsou uvedeni autoři jednotlivých kapitol, byť se od sebe stylisticky poměrně dosti odlišují a je tedy patrné, že byly psány různými autory. Stručné úvodní slovo nastiňuje hlavní teze práce (včetně možná až příliš detailních informací k obsahu mapy, které se následně objevují dále v textu) a zasazuje vznik a význam Aretinovy mapy i její následná vydání a deriváty do širšího kontextu. Upozorňuje i na raritní dochování jednotlivých vydání této významné kartografické památky. „Třetí mapa Českého království“ vznikla na počátku třicetileté války, největšího ozbrojeného evropského konfliktu 17. století, kdy na české země byla upřena mimořádná pozornost.

První kapitola, zpracovaná na základě odborné literatury, je věnována historickému pozadí vydání Aretinovy mapy. Zachycuje situaci v Čechách od nástupu Habsburků na český trůn (1526) až do konce třicetileté války (1648). Přes svůj ryze kompi-

lační charakter je jednou z nejdelších kapitol a obsahuje mnohé detaily, které se s ohledem na zaměření publikace mohou jevit až jako nadbytečné (např. podrobný popis staroměstské exekuce). Druhá kapitola pak syntetizuje dostupné informace k životu a dílu Pavla Aretina z Ehrenfeldu. Pocházel z Uherského Brodu a nejdříve působil ve šlechtických službách jako vychovatel, následně jako písař v Klatovech a od roku 1608 na Starém Městě pražském. Záhy však vstoupil do služeb Petra Voka z Rožmberka jako jeho sekretář a přesunul se do jeho sídla v Třeboni. Po Rožmberkově smrti (1611) se vrátil zpět do Prahy, byl povýšen do šlechtického stavu (1615) a za stavovského povstání se přidal na stranu českých stavů. Po jmenování Václava Budovce z Budova prezidentem české apelace se stal jeho sekretářem. Dá se předpokládat, že byl stejně jako Budovec členem Jednoty bratrské. Po porážce stavovského povstání byl potrestán pouze mírně (zbavení funkce a vysoká pokuta), následně po přechodnou dobu spolupracoval i s novou mocenskou garniturou.¹ Své víry se však odmítl vzdát, a proto zřejmě na konci roku 1627 odešel do exilu do saské Pirny. Zde jeho stopa po roce 1631 mizí. Přestože není jisté, zda Aretin byl jen vydavatel nebo i autor mapy Čech, je nesporné, že měl kartografické a měřické znalosti. Na druhém vydání jeho mapy Čech z roku 1632, které umožňuje uvažovat o tom, že se během saského vpádu vrátil do Čech, je jeho jméno opět uvedeno. Osvětlení alespoň některých bílých míst v Aretinově biografii je bezesporu výzvou pro další bádání, které by mělo být založené na důkladném archivním výzkumu.

Po Aretinově biografii následují tři kapitoly věnované podrobnému popisu čtyř vydání jeho mapy Čech. Pomocí důkladné analýzy, včetně komparace obsažených toponym a změn v poměrně detailním zakresu říční sítě, se autorskému kolektivu podařilo jednotlivá obtížně rozlišitelná vydání i konkrétní dochované exempláře identifikovat. Mapa vyšla poprvé v Praze v roce 1619 pod názvem *REGNI BOHEMIAE NOVA ET EXACTA DESCRIPTIO*, a z doprovodného vyobrazení (císařský orel i korunovaný dvouocasý český lev) i uvedení schvalovací formulky se dá usuzovat, že tisk byl povolen jak císařskou, tak stavovskou vládou. Od svých předchůdců (Klaudyánova mapa Čech, 1518; Crigingerova mapa Čech, 1568) se v mnoha ohledech lišila nejen větší přesností a množstvím uvedených sídel, ale i dalšími informacemi (např. údaje o rozloze Českého království, poprvé rovněž zachycovala krajské členění a obsahovala souřadnicovou síť). Pozoruhodný je rovněž místopisný rejstřík s 1157 lokalitami, udávající souřadnice jednotlivých sídel v mapě, který se sice dochoval jen u druhého vydání mapy (1632), ale autoři předpokládají jeho existenci již u prvního vydání. Jeho důkladným rozbořením totiž zjistili, že jsou v něm zahrnuty i názvy sídel, která se objevila

¹ Záslužné je podrobnější připomenutí a reprodukce méně známého Aretinova kartografického počínu – rukopisné mapy zábřežského panství z roku 1623 (s. 78–82). S oporou starších Kuchařových studií tak autoři dokládají nejen Aretinovu dočasnou spolupráci s katolickou stranou po potlačení stavovského povstání (mapa byla zpracována pro Karla I. z Liechtenštejna), ale především jeho zeměměřické schopnosti a rovněž využití praktických inovací při tvorbě mapy (dřevěná razítka pro jednotlivé mapové znaky).

pouze v prvním vydání mapy a v druhém byla odstraněna nebo pozměněna. Místní názvosloví je v mapě uvedeno v českém i německém jazyce, ovšem s výraznou preferencí jazyka českého. Autoři upozorňují i na výklady k některým lokalitám (např. u Krkonoš zmínka o Rýbrcoulovi), které se v mapě nacházejí a dokládají inspiraci ve starší kartografické tvorbě. Oproti podrobně zachycené říční síti je cestní síť naprosto marginálním prvkem – zachyceny jsou pouze významnější trasy na jihu Čech (úsek Zlaté stezky do Prachatic a Nová cesta do Českého Krumlova). Zde se nabízí otázka, kterou si však autoři nepokládají, zda i toto nevypovídá o spojitosti autora mapy (i v případě, že by to nebyl Aretin) nebo původní mapové předlohy, jejíž existenci autoři i starší literatura předpokládají, s rožmberským domem a vzdělanci, kteří na něm působili. Po dvou vydáních spojených přímo s Aretinovým jménem mapu v upravené podobě následně dvakrát vydal pražský nakladatelský rod Wussinů, poprvé roku 1665, podruhé dle autorů před rokem 1747, pravděpodobně však již před vydáním Vogtovy (1712) a Müllerovy mapy Čech (1720). Rozmezí datace posledního vydání Aretinovy mapy se v knize objevuje nejednotně (např. varianta „*mezi roky 1684–1747*“ na s. 46, v obrazové příloze na s. 239 je uvedeno „*mezi 1690 a 1720?*“).

Možnosti, které při studiu a analýze starších mapových děl skýtají moderní technologie, představuje další kapitola věnovaná kartometrické analýze Aretinovy mapy. Pomocí open-source softwaru MapAnalyst se autorskému týmu podařilo zpřesnit dosavadní údaje o měřítku mapy, které stanovili na 1 : 543 580, důkladněji sledovat rozdíly v topografickém obsahu jednotlivých vydání mapy (1619, 1632, 1665, před 1747) a v neposlední řadě podpořit domněnku Karla Kuchaře, že všechna čtyři vydání mapy byla vytištěna z původní měděné desky.

Důležitým identifikačním atributem jednotlivých vydání Aretinovy mapy i jejich zahraničních protějšků, které jsou podrobněji představeny v následujících kapitolách, byla rovněž obrazová figurální výzdoba, které je věnována samostatná kapitola. Figury představující jednotlivé sociální skupiny Českého království, které se na těchto mapách liší v počtu, hierarchii, uměleckém ztvárnění i popisu, lemují pravou a levou stranu mapy (vždy v páru na jedné straně muž, na druhé jeho ženský protějšek). Na rozdíl od zahraničních ekvivalentů na Aretinově mapě chybí postava krále a královny, což umožňuje uvažovat o přesnější dataci prvního vydání mapy v období mezi sesazením Ferdinanda II. Habsburského a korunovaci Fridricha Falckého (srpen – listopad 1619). Detailní popis všech součástí oděvu jednotlivých figur je dokladem povitého přístupu autorského týmu, který se důkladně obeznámil s problematikou dobové módy, otázku ovšem je, zda je pro potřeby této knihy nezbytně nutný a nestačilo by se věnovat pouze případům, kdy se vyobrazení v rámci uvedených mapových děl lišila.

Jednou z nejobjevnějších částí knihy je kapitola věnovaná „třem mapovým sestrám“, které prakticky ve stejné době kartograficky zachytily podobu Čech (pražská Aretinova mapa 1619; augsburská Zimmermanova mapa 1619; amsterodamská Saderova mapa 1620). Jsou si velmi podobné svým topografickým obsahem, nicméně v mnoha podstatných detailech se liší. Přestože jejich vzájemný vztah i nadále zůstává

plně neobjasněn, provedené kartometrické analýzy těchto map podpořily Kuchařovy a Roubíkovy teorie o jejich jedné společné (zřejmě rukopisné) mapové předloze, podle které byly všechny tři mapy vytvořeny. Za neméně přínosnou je pak třeba označit kapitolu věnovanou ohlasům všech tří zmíněných variant mapy Čech (tj. Aretin, Zimmermann, Sadeler) v evropských atlasech 17. století. Pomocí precizní analýzy děl se autorskému týmu podařilo rozplést složitou síť inspiračních vztahů v soudobé evropské kartografii, kdy lze za deriváty (mnohdy upravované) těchto map označit několik desítek map. K přehlednosti a lepšímu pochopení přispívá i uvedené grafické znázornění těchto vztahů. Receptce Aretinovy mapy v evropské kartografii je dokladem významu, který mapa měla pro šíření povědomí o prostoru Českého království.

Poslední kapitola je věnována měrným jednotkám a způsobům měření v Aretinově době. Také tato kapitola (včetně obrazového doprovodu) je pouze poměrně rozšířeně pojatou kompilací starší literatury a jako vhodnější by se jevilo ji v redukované podobě zařadit k příslušným kapitolám věnovaným popisu mapy a Aretinově zeměměřičké činnosti. Navíc v textu zcela absentuje relevantní literatura k problematice zemských měřičů.

Druhou část knihy tvoří tři rozsáhlé tabulky (na 116 stranách) a úplné reprodukce (v textu jsou uvedeny pouze příslušné mapové výřezy) jednotlivých vydání Aretinovy mapy a dalších „mapových sester“. Tabulky porovnávají: 1. seznam toponym uvedených v rejstříku vydání z roku 1632 se sídly vyskytujícími se v jednotlivých vydáních Aretinovy mapy; 2. toponyma na mapách Aretina (1. vyd.), Zimmermanna a Sadelera a 3. hydronyma na všech vydáních Aretinovy mapy i mapách Zimmermanna a Sadelera. Z hlediska snadnějšího badatelského využití by jistě stálo za úvahu tyto rozsáhlé a bezesporu velice pracné tabulky, na jejichž tvorbě se podílel početný tým zpracovatelů, zpřístupnit i elektronicky. Všechny milovníky map pak jistě potěší vyjimatelná reprodukce vydání Aretinovy mapy z roku 1632, zmenšené na 91 % původní velikosti.

Přes uvedené dílčí připomínky je třeba knihu o Aretinově mapě Českého království vnímat jako velice záslužný počín na poli dějin kartografie českých zemí, který reprezentativním způsobem představuje jednu z našich nejceněnějších map z období raného novověku a především ukazuje možnosti, jakým způsobem zkoumat, zejména díky novým technologiím a použitým metodám, kartografické dokumenty této doby a přinášet o nich nové, důležité poznatky. Za uznání stojí rovněž bohatý barevný obrazový doprovod, kterým je kniha opatřena a který vhodně dokresluje sledovanou problematiku. Přejme si, aby se takové pozornosti dostalo i dalším kartografickým památkám.

Jitka Močíčková

Karel KUČA (red.) – Ondřej MALINA – Alena SALAŠOVÁ – Martin WEBER a kol., Historické kulturní krajiny České republiky, Průhonice, Výzkumný ústav Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví, v. v. i., 2020, 607 s. ISBN 978-80-87674-32-1.

Publikace navazuje na předchozí činnost autorského kolektivu, zejména na metodiku členění historické kulturní krajiny a monografii o krajinných památkových zónách.¹ Tyto kategorie (tedy 5 typů komponovaných, 22 typů organicky vyvinutých a 7 typů asociativních krajin) zde slouží také jako pomůcka pro dělení do jednotlivých kapitol. Jakkoliv se z pohledu některých vědeckých oborů zabývajících se krajinou může takové členění jevit jako čistě účelové, ukazují autoři jeho opodstatnění a určitou funkčnost, zvláště když může posloužit jako podklad pro ochranu hodnotných území, a to jak z pohledu ochrany přírody, tak památkové péče, což jsou obory, které se zde nutně prolínají.

V úvodu knihy jsou zařazeny texty o typologii kulturní krajiny. Právě tyto pasáže čtenáři představí základní charakteristiky jednotlivých krajinných typů a uvedou ho do problematiky ochrany hodnot historické krajiny s ohledem na právní rámec i současné využívání (land-use, rekultivace, regionální rozvoj atd.). Jádrem knihy tvoří katalog krajin, v němž jsou jednotlivá vybraná území představena pomocí medailonů (nejčastěji na tři až šest stran). Jejich základ je tvořen textem o hodnotách daného území a historickém vývoji ve vztahu k určujícímu fenoménu (např. historie poutního místa; výstavba opevnění apod.). Poznámkový aparát byl z pochopitelných důvodů u většiny medailonů redukován na minimum (někde snad až příliš; výjimkou jsou některé texty Tomáše Veitha nebo kapitola Martina Webera o Podještědí Karoliny Světlé), neboť hlavním zdrojem informací je pro autory stav přímo v krajině.

Medailony jsou dále doplněny rekonstrukčními mapami, barevnými fotografiemi a obvykle také ukázkou starých map (nejčastěji stabilního katastru) a historickým ortofotem. Jak autoři předesílají, jedná se o výběr především těch krajin, na něž se dosud nevztahuje zvláštní legislativní ochrana (např. nejsou krajinnými památkovými zónami apod.). Touto cestou se podařilo nalézt vhodné příklady ke každému typu krajiny a souborně tak kniha podává bližší obraz o 120 územích různého měřítka.

Při pohledu na mapu je patrná určitá prostorová disproportion – nezastoupeny zůstaly poměrně rozlehlé části západních Čech anebo Českomoravské vrchoviny, na-

¹ Marek EHRlich a kol., *Typologie historické kulturní krajiny České republiky*, České Budějovice 2020; Karel KUČA (red.) a kol., *Krajinné památkové zóny České republiky*, Praha 2015.

proti tomu hned pět lokalit se nachází v blízkosti Litoměřic. Byť je zřejmé, že podobná publikace nemůže zahrnout vše a rozprostřít pozornost rovnoměrně, je potřeba se ptát po příčinách tohoto rozložení, aby nedocházelo ke strukturálnímu opomíjení některých regionů a jejich specifických hodnot. Na některých místech by knize prospěl také větší respekt k historii území a historickému výzkumu, jak se pokusím ukázat na konkrétním příkladu.

Jednou z oblastí, o níž autoři pojednali, je geometricky komponovaná krajina Chroustovicko, přičemž akcentovali zejména období druhé poloviny 18. století spojené s rodem Kinských. Zároveň však přiznávají, že stáří zdejší kompozice „*zůstává nejisté*“ (s. 40). Domnívám se, že právě v tomto případě by bylo vhodné věnovat větší pozornost činnosti Libštejnských z Kolovrat a úpravám zámku, okolních dvorů i kostela v Uhersku krátce po roce 1700. Této etapě je v textu věnován jen krátký odstavec (s. 38). Přitom zde tehdy vznikla osa spojující přinejmenším hospodářský dvůr v Žilovicích, zámek v Chroustovicích a kostel v Uhersku (nenechme se zmást tím, že osa zámek – kostel není tak geometricky přesná vůči pozdějším kompozičním prvkům). Kolem Chroustovic tedy došlo k unikátnímu vrstvení krajin jednotlivých vlastníků a přirovnání krajiny k palimpsestu zde není pouhým klišé.

Dalším příkladem, jehož zařazení do knihy lze jedině uvítat, je Šluknovsko jakožto krajina poutních míst. Region je pojednán jako celek zahrnující prakticky celé území výběžku, což je do jisté míry problematické, avšak autoři si jsou této anomálie vědomi a své pojetí dostatečně zdůvodňují.² Kapitola se tak vyznačuje značnou heterogenitou, neboť zahrnuje soubor poutních míst, z nichž některá mají tradici od 17. století, zatímco jiná vznikala teprve ve 20. století a reprezentují tak jiný rozměr zbožnosti. Jakkoliv je použití kategorie krajina poutních míst přílišné, nemělo by to překrýt ostatní fenomény typické pro tuto oblast, ať už se jedná o staré továrny, druhé bydlení, zchátralé budovy někdejších erotických klubů a další objekty, které upomínají na období, která výrazně formovala podobu Šluknovska.

Jako poslední příklad uvedu Macochu a jeskyně Moravského krasu, jež jsou představeny jako turistická krajina. Textový výklad se drží především zpřístupňování jednotlivých jeskyní a jeskynních komplexů; v závěru se upozorňuje i na vojenské využití v dobách 2. světové války. Na druhou stranu by bylo možné oblast představit také jako krajinu archeologickou, protože i díky archeologům docházelo k objevení jeskyní. Zároveň se zde ale formovaly názory českých i německých brněnských archeologů 19. století, které silně rezonovaly dobovou společností, neboť existovala snaha považit jeskynní nálezy jako argument při nacionálních konfrontacích.³

² Nesprávná je informace, že Šluknovský výběžek je ze tří stran obklopen územím Horní Lužice (s. 128).

³ Srov. Eva ČERMÁKOVÁ, Býčí skála, národnostní vášně a památná místa moravských Němců, *Historická geografie* 46, 2020, č. 2, s. 341–353.

Výše uvedenými příklady jsem chtěl ilustrovat především rozmanitost toho, co lze v krajině vidět. Využití certifikované typologie může být vhodné pro získání určitého stupně právní ochrany. Zviditelnění vybraných hodnot je také srozumitelnější pro veřejnost. V tomto ohledu kniha jistě napomáhá účelu, jež autoři zmiňují, totiž uvědomění si hodnot krajiny v co nejširších vrstvách společnosti (s. 33). Na druhé straně by ovšem nemělo při praktické ochraně docházet k preferenci jednoho fenoménu na úkor druhého, neboť hrozí nebezpečí zploštění toho, co zůstane v historických krajinách zastoupeno.

Michal Vokurka

Odešel RNDr. Tomáš Grim, Ph.D.

Na sklonku ledna tohoto roku nás zastihla šokující zpráva – vzácný kolega a znalec starých map RNDr. Tomáš Grim, Ph.D., již není mezi námi. Odešel náhle 21. ledna 2022 ve věku nedožitých sedmdesáti tří let, v plné síle, na počátku nové životní etapy, kdy se jako senior chtěl věnovat kromě své rodiny také svým zájmům a koníčkům. Mezi ně patřila kartografie, geografie a historie starých map, obory a témata, tvořící i jeho celoživotní náplň pracovní.

Tomáš Grim na 16. historickogeografické konferenci „Projevy emocí, víry a rozumu v historických krajinách“, konané dne 22. ledna 2020. – Foto Dana Fialová.

RNDr. Tomáš Grim, Ph.D., se narodil 6. března 1949 v Karviné. Studoval na Univerzitě Jana Evangelisty Purkyně v Brně (nyní Masarykova univerzita), kde získal tituly Mgr. a RNDr. (1972, 1974).¹ Od roku 1972 pracoval v Geodézii, n. p., Opava jako vedoucí úseku reprodukčního oddělení, v roce 1976 se stal vedoucím kartografického oddělení, které jako kartografické a reprodukční oddělení později pokračovalo v rámci Katastrálního úřadu pro Moravskoslezský kraj v Opavě; roku 2001 zde byl jmenován zástupcem vedoucího odboru. Při reorganizaci resortu ČÚZK v roce 2004 přešel do územního pracoviště Zeměměřického úřadu v Opavě jako vedoucí Oddělení sběru dat ZABAGED.

¹ V roce 1974 obhájil rigorózní práci s názvem *Scultetova mapa Slezska*.

Roku 2005 získal Tomáš Grim na Geografickém ústavu Masarykovy univerzity v Brně titul Ph.D.; disertační práci *Vývoj slezské kartografie do počátku 18. století* vedl dnes již zesnulý vynikající odborník na dějiny kartografie doc. Milan V. Drápela a mně bylo ctí ji oponovat. Od té doby jsme s Tomášem Grimem byli kolegyně a kolega, vzájemně jsme konzultovali různé otázky a problémy k dějinám kartografie – Grimův odborný záběr byl široký. Jedním z výsledků společné práce byl 20. svazek řady *Historický atlas měst České republiky*, věnovaný Opavě (vyd. 2009). V tu dobu (od roku 2006) již T. Grim působil v Zeměměřickém úřadu v Praze, kde byl v Ústředním archivu zeměměřictví a katastru zástupcem vedoucího archivu PhDr. Miroslava Kronuse a archivářem. (V roce 2016 přešel do Odboru správy a rozvoje Informačního systému zeměměřictví jako výzkumný a vývojový pracovník.) Pro atlas Opavy doporučil mnohé zajímavé staré mapy a poskytl nezištně také materiály ze své bohaté souromé sbírky.

V Ústředním archivu zeměměřictví a katastru se Tomáš Grim podílel na pořádání, katalogizaci a zpřístupňování tamních fondů a sbírek a stal se významným popularizátorem, jeho pravidelné výstavy se zasvěceným výkladem, konané v archivní badatelně, přitahovaly milovníky starých map z nejrůznějších oborů a institucí. S fundovanými přednáškami se účastnil řady konferencí, zejména každoročních tradičních symposií *Z dějin geodézie a kartografie* v Národním technickém muzeu a historicko-geografických konferencí na Přírodovědecké fakultě v Praze na Albertově. Publikoval studie o starých mapách a jejich tvůrcích, zejména ke slezské kartografii, věnoval se mapám, souvisejícím se vznikem Československa roku 1918, kartografickým kuriozitám a unikátním pohlednicím s kartografickými náměty, které, stejně tak jako mapy, sbíral.² Výbor České kartografické společnosti jmenoval RNDr. Tomáše Grima, Ph.D., roku 2021 čestným členem České kartografické společnosti za významný přínos pro českou kartografii v oblasti popularizace historické kartografie a za aktivní badatelskou činnost.

Neméně aktivní byl Tomáš Grim v místě svého bydliště v Hradci nad Moravicí, kde se významnou měrou zasloužil o vznik Městského muzea. Působil v komunální politice města jako zastupitel, zapojoval se do aktivit Matice slezské.

V Tomáši Grimovi předčasně odešel vzácný člověk, zaujatý kartograf, badatel a kolega. Doufali jsme, že nám tak jako dosud bude i nadále vycházet vstříc cennou radou, odbornou konzultací, že budeme moci čerpat z jeho neuvěřitelné studnice znalostí a zkušeností. Osud však bohužel rozhodl jinak. Čest jeho památce.

Eva Semotanová

² O Grimově sbírce pohlednic napsala roku 2014 zajímavou reportáž Dana EHLOVÁ, Unikátní sbírka mapových pohlednic Tomáše Grima, online: <https://www.mistnikultura.cz/unikatni-sbirka-mapovych-pohlednic-tomase-grima> [cit. 11. 3. 2022].

Výběrová bibliografie Tomáše Grima

- Zámek v Hradci nad Moravicí podle mapy z roku 1780, *Časopis Slezského muzea*, řada B – vědy historické 39, 1990, č. 2, s. 187.
- Farní kostel sv. Petra a Pavla v Hradci nad Moravicí. Vydáno k 400. výročí posvěcení. 1597–1997, Hradec nad Moravicí 1997 (člen autorského kolektivu).
- Hlavnice na historických mapách, Hlavnice 2002 (s Milenou Hamerskou a Jiřím Pecháčkem).
- Mapy Moravy ze 16.–18. století. The 16th to 18th century maps of Moravia. Die Landkarten Mährens aus der Zeit von 16. bis 18. Jahrhundert, Přerov 2003, CD-ROM (člen autorského kolektivu).
- Výtisk Vischerovy mapy Moravy z roku 1692 v Zemském archivu v Opavě v pobočce v Olomouci, *Historická geografie* 32, 2003, s. 63–68.
- Hradec nad Moravicí na poštovní známce z roku 1928, in: *Vlastivědné listy Slezska a Severní Moravy* 29, 2003, č. 2, s. 14.
- Sídla na Helwigově mapě Slezska, in: *Z dějin geodézie a kartografie* 12, 2004, s. 95–99.
- Budoucí Republika československá. 1918–2008. Pamětní tisk k 90. výročí vzniku samostatného Československého státu, Praha 2008 (2. vyd. 2009).
- Československá republika. Soubor map k 90. výročí vzniku Vojenského zeměpisného ústavu v Praze a konání mírové konference v Paříži v roce 1919, Praha 2009 (se Zdeňkem Fialou).
- Historický atlas měst České republiky, sv. č. 20. Opava, red. Eva Semotanová, Praha 2009 (člen autorského kolektivu).
- Samostatný Československý stát na mapových pohlednicích. 1918–2008. Pamětní tisk k 90. výročí vzniku samostatného Československého státu, Praha 2009.
- Stanovení hranic Hlučínska po I. světové válce. Obtížná integrace Hlučínska do Republiky československé, Hlučín 2010 (s Pavlem Kladiwou).
- Československý stát a český stát. Soubor map k 60. výročí vojenského zeměměřičtví a mapové tvorby v Dobrušce, Dobruška – Praha 2011 (člen autorského kolektivu).
- Hlučínsko na starých mapách, in: *Krajina jako historické jeviště. K počtě Evy Semotanové*, red. Eva Chodějovská – Robert Šimůnek, Praha 2012, s. 185–197.
- Staré plány a veduty Prahy do roku 1850. Ze sbírek Ústředního archivu zeměměřičtví a katastru, Praha 2012.
- Československá republika z let 1948–1950. Mapové pohlednice, Praha 2014 (s Petrem Machem).
- Slezský kartograf Jan Příbyla, in: *Z dějin geodézie a kartografie* 17, 2014, s. 227–244.
- Vývoj státních hranic v Českém Slezsku, in: *Opava – město na hranici. Sborník k dějinám města* 8, (Opava) 2014, s. 16–22.
- Neúřední mapy československých územních požadavků z let 1945 a 1946, in: *Z dějin geodézie a kartografie* 18, 2016, s. 140–154.

- Slezský kartograf Jan Příbyla – tvůrce hospodářských map Československa, in: *Vlastivědné listy Slezska a Severní Moravy* 42, 2016, č. 2, s. 20–24.
- Československo a Česko na mapových pohlednicích. Československý a český stát ve 20. a 21. století, Praha 32017.
- Slezský kartograf Jan Příbyla. Tvůrce hospodářských map Československa v první polovině 20. století, Praha 2017.
- Mapa státu československého. Svědectví z doby utváření hranic nově vzniklé republiky, in: *Vlastivědné listy Slezska* 44, 2018, č. 1–2, s. 5–6.
- Schematické fyzické mapy Jana Příbyly, in: *Z dějin geodézie a kartografie* 19, 2018, s. 72–76.
- 100 let map z doby vzniku samostatného Československého státu. (s Miroslavem Kronusem a Petrem Voháňkou), Praha 2018.
- Schematické fyzické mapy Jana Příbyly, Praha 2019.
- Hraniční změny po roce 1918 ve světle soudobých map, in: *Hranice v krajinách*, red. Eva Semotanová, Praha 2020, s. 347–355.
- Mapa Slezska z první poloviny 18. století ze sbírek Ústředního archivu zeměměřictví a katastru – Zeměměřického ústavu v Praze, in: *Kráčel krajem poutník...* Kolektivní monografie k životnímu jubileu PhDr. Jana Sobotky, red. Alena Císařová Smítková, Praha 2020, s. 45–52.

OBSAH

STUDIE

JAROSLAVA ŠKUDRNOVÁ

Jaký otec, taký syn, jaká voda, taký mlýn: Typologie vodních mlýnů
dle druhu vodního zdroje 7
*Like Father, Like Son, Like Water, Like Mill, or a Typology of Water Mills
according to the Type of Water Source*

DUŠAN CENDELÍN

Historické spoje „Commerzial Weg“ a „Steinerer Thor Weg“.
Poloha v terénu a návaznosti na komunikační síť u javornického průsmyku 27
Historic Paths “Commerzial Weg” and “Steinerer Thor Weg”.
*Their Location in the Landscape and Connections to the Traffic Network
near the Javornický Pass*

VĚRA HANELOVÁ

Historická topografie a geografie v bibliografických soupisech
první poloviny 20. století. Bibliografie české historie
jako historický pramen 51
*Historical Topography and Geography in Bibliographic Lists
of the First Half of the 20th Century. Bibliography of the Czech History
as a Historical Source*

RECENZE A ZPRÁVY

Eva NOVOTNÁ – Mirka TRÖGLOVÁ SEJTKOVÁ –
Miroslav ČÁBELKA – Josef PATÁK, Aretinova mapa Českého království,
Praha 2021 75
Jitka Močíčková

Karel KUČA (red.) – Ondřej MALINA – Alena SALAŠOVÁ – Martin WEBER a kol., Historické kulturní krajiny České republiky, Průhonice 2020	79
<i>Michal Vokurka</i>	
Odešel RNDr. Tomáš Grim, Ph.D.	81
<i>Eva Semotanová</i>	

POKYNY PRO AUTORY

Otištěním svého příspěvku (studie, recenze, zprávy, diskusního příspěvku) v časopisu Historická geografie dává autor souhlas rovněž k jeho elektronické publikaci.

Metadata a texty budou zpřístupněny

- a) na internetových stránkách projektu Digitální knihovny AV ČR (<http://www.lib.cas.cz/cs/digitalni-knihovna-av-cr>). Digitalizované plnotextové dokumenty, podléhající ochranné lhůtě autorského zákona, jsou dostupné pouze v Knihovně Akademie věd ČR
- b) na internetové stránce Historického ústavu AV ČR v ikoně Nakladatelství ve formátu pdf, a to od ročníku 2012 vždy po uplynutí 1,5 roku od vydání příslušného čísla

Reprodukční práva k obrazovým přílohám se řídí ustanoveními v „Licenční nakladatelské smlouvě“.

- Žádáme autory, aby dodržovali následující pravidla citačního úzu:
 - Citace monografií podle vzoru: Adolf KUBEŠ, Dějepis města Třebíče, Třebíč 1874; v případě dvou a více autorů podle vzoru: Rudolf FIŠER – Libor TEPLÝ – Emanuel RANNÝ, Třebíč – Město a čas, Třebíč 1996. Titul a podtitul(y) je vhodné oddělovat tečkou.
 - Citace časopiseckých článků podle vzoru: Pavel ŠTĚPÁN, K výskytu označení barev v místních a pomístních jménech v Čechách, Acta onomastica 43, 2002, s. 101–115.
 - Citace článků ve sbornících podle vzoru: Jiří DVOŘÁK, K metodologii sociální historiografie v díle doc. dr. Milana Krýdla (1941–1991), in: Studie k sociálním dějinám 8, red. Jana Machačová – Jiří Matějček, Opava 2001, s. 92–100 (analogicky i v případě cizojazyčných sborníků – po názvu článku následuje „in:“, poté název sborníku, jeho editoři (hg./ed.), místo a rok vydání, a stránky citované studie).
 - Pro opakované citace je zaveden tento systém: první citace titulu v plném znění (např. Adolf KUBEŠ, Dějepis města Třebíče, Třebíč 1874), druhá a další zkráceně podle vzoru: A. KUBEŠ, Dějepis (jako pozn. ...) – tj. odkaz na poznámku s plnou citací.
- Žádáme současně autory, aby ke svému příspěvku připojili:
 - Resumé (v rozsahu 1 normostrana)
 - Abstrakt (v rozsahu 5–8 řádků)
 - Klíčová slova (4–8)
- Studie nabídnuté k otištění v Historické geografii je možno zasílat na adresu redakce (simunek@hiu.cas.cz).

Historická geografie 48/1. Výkonný redaktor Robert Šimůnek. – Praha: Historický ústav, 2022. – 88 s. (Historická geografie, ISSN 0323–0988). Technická redakce: Petr Čížek. Překlady resumé: Mgr. Eva Vybíralová a autoři.

Hlavní distributor Kosmas.cz, Lublaňská 34, 120 00 Praha 2 (www.kosmas.cz).
Jednotlivá čísla lze zakoupit rovněž v internetovém obchodě vydavatele: <http://obchod.hiu.cas.cz> nebo v prodejnách Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; www.academia.cz; www.academiabooks.com).
Distribution rights in all remaining areas: Kubon and Sagner, Postfach 340108, D-80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

Historická geografie vychází dvakrát ročně / Historical Geography is published twice a year.

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS, AMERICA: HISTORY AND LIFE

Časopis Historická geografie vychází od roku 1968. Profiluje českou historickou geografii jako mezioborovou vědu se širokým spektrem témat, využívaných pramenů i aplikovaných metod. Sleduje aktuální náměty a perspektivy historickogeografického výzkumu včetně komplexního studia historické krajiny, land-use ad. Nabízí prostor rovněž prezentaci ucelených částí rozpracovaných projektů.

www.hiu.cas.cz

ISSN 0323-0988



9 770323 098008

HISTORICKÝ ÚSTAV AV ČR

INSTITUTE OF HISTORY CAS